

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Εθνικόν και Καποδιστριακόν
Πανεπιστήμιον Αθηνών

ΣΧΟΛΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ
ΚΑΙ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ

Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών «Πολιτική Επιστήμη και
Κοινωνιολογία»

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

του Αθανάσιου Τσιρταβή, Α.Μ.: 18520

ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΠΡΟΠΑΓΑΝΔΑ: Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΩΝ
ΙΔΡΥΜΑΤΩΝ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

Τριμελής εξεταστική επιτροπή

Επιβλέπων: Κύρκος Δοξιάδης

Καθηγητής Κοινωνικής Θεωρίας και Κοινωνιολογίας
στο Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Κοινωνιολογίας του ΕΚΠΑ

2ο μέλος: Ζηνοβία Λιαλιούτη

Επίκουρη Καθηγήτρια στο Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Κοινωνιολογίας
του ΕΚΠΑ

3ο μέλος: Στέφανος Δημητρίου

Αναπληρωτής Καθηγητής στο Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας
του Παντείου Πανεπιστημίου

ΑΘΗΝΑ

ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ 2021

Η εργασία αυτή διατίθεται με άδεια **Creative Commons Αναφορά Δημιουργού - Μη Εμπορική Χρήση - Παρόμοια Διανομή 4.0 Διεθνές**. Για να δείτε ένα αντίγραφο αυτής της άδειας, επισκεφθείτε το <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/> ή στείλτε επιστολή στο Creative Commons, PO Box 1866, Mountain View, CA 94042, USA.

Περιεχόμενα

ΠΡΟΛΟΓΟΣ: «Ο Γκρέμπερ πρέπει να πεθάνει»	4
ΥΠΟΘΕΣΗ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ	7
ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ & ΔΟΜΗ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ.....	8
ΜΕΡΟΣ 1 ^ο	9
Η ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ Ο «ΘΑΝΑΤΟΣ» ΤΗΣ. ΑΛΗΘΕΣ Ή ΨΕΥΔΕΣ;.....	9
De Tracy: η αρχή.....	9
Μαρξ (και Έγκελς): η ψευδής συνείδηση	10
Λένιν: <i>Τι να κάνουμε;</i>	12
Antonio Gramsci: <i>Τετράδια της φυλακής</i>	12
Καρλ Μανχάιμ: Ουτοπία	13
Althusser: «η ιδεολογία εγκαλεί υποκείμενα»	14
Ο «θάνατος» της ιδεολογίας	15
ΠΡΟΠΑΓΑΝΔΑ.....	16
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ: ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ Ή ΠΡΟΠΑΓΑΝΔΑ «ΩΣ ΠΡΟΣ».....	20
ΜΕΡΟΣ 2ο: ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ	21
Τι είναι πολιτισμός;.....	21
Η Στέγη Ιδρύματος Ωνάση με τα δικά της λόγια	21
Η σχέση με το Ίδρυμα Ωνάση.....	23
Κέντρο Πολιτισμού Ίδρυμα Σταύρος Νιάρχος	24
Το ΙΣΝ	24
Η σχέση ΙΣΝ και ΚΠΙΣΝ	25
Ο πολιτισμός στα εξεταζόμενα Κέντρα/Ιδρύματα Πολιτισμού	25
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ: ΚΕΝΤΡΑ/ΙΔΡΥΜΑΤΑ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ: ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ Ή ΠΡΟΠΑΓΑΝΔΑ.....	28
ΕΠΙΛΟΓΟΣ	29
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	32

ΠΡΟΛΟΓΟΣ: «Ο Γκρέμπερ πρέπει να πεθάνει»

Η εργασία αυτή «ξεκίνησε» ως μία εφηβική απορία που προέκυψε τελειώνοντας την ανάγνωση του βιβλίου *Ωρες Αγάπης και Ωρες Θανάτου*¹, του Γερμανού συγγραφέα Έριχ Μαρία Ρεμάρκ (1898-1970). Το τέλος ήταν αυτό που παρατίθεται παρακάτω:

«Ανασηκώθηκε, προχώρησε προς τήν αποθήκη, έβγαλε τό κλειδί άπ' τήν τσέπη του κι' άνοιξε τήν πόρτα. “Φύγετε”, είπε. (...) Πέταξε τό όπλο του χάμω. (...) Είδε τούς Ρώσους. Έτρεχαν σκυφτοί, μέ τίς γυναίκες μπροστά. Ένας άπ' τούς άνδρες γύρισε τό κεφάλι του και τόν είδε. Ξαφνικά, ό Ρώσος βρέθηκε νά κρατάη ένα τουφέκι. Τό σήκωσε και τόν σημάδεψε. Ο Γκρέμπερ είδε τήν μαύρη τρύπα τής κάννης πού φαινόταν νά μεγαλώνη, θέλησε νά φωνάξη δυνατά (...) Δεν ένιωσε τον πυροβολισμό. (...). Μεγάλωσε, μεγάλωσε, ώς πού σκέπασε ολόκληρο τόν ουρανό και τά μάτια του έκλεισαν». (Ρεμάρκ, 1955, σ. 412-413).²

Τι ακριβώς όμως περιγράφει η συγκεκριμένη σκηνή; Η ακολουθία των εικόνων που την συγκροτούν είναι η εξής: ο «ήρωας» του βιβλίου, ο Έρνστ Γκρέμπερ, Γερμανός στρατιώτης στο Ανατολικό Μέτωπο, σκοτώνει έναν συστρατιώτη του των Ες-Ες που, ενόψει υποχώρησης, θέλει να σκοτώσει κάποιους Ρώσους χωρικούς/πολίτες που κρατούνται όμηροι σε μια αποθήκη. Στη συνέχεια ελευθερώνει τους ομήρους, οι όμηροι διστάζουν να φύγουν φοβούμενοι ότι θα τους σκοτώσει καθώς θα φεύγουν, ο Γκρέμπερ πετάει το όπλο του για να τους καθησυχάσει, οι όμηροι, καθησυχασμένοι ή όχι, φεύγουν τρέχοντας, ένας από αυτούς βλέπει/βρίσκει το πεταμένο όπλο του(;), το σηκώνει, τον πυροβολεί και τον σκοτώνει. Τι ειρωνεία της (λογοτεχνημένης) τύχης! Τη στιγμή της συμβολικής αποναζιστικοποίησής του, ο «ήρωας» χάνει τη ζωή του από κάποιον που αδυνατεί να διαχωρίσει έναν «αποναζιστικοποιημένο» Γερμανό

¹ Της ανάγνωσης του συγκεκριμένου βιβλίου, είχε προηγηθεί η ανάγνωση του *Ουδέν Νεώτερον από το Δυτικό Μέτωπον*, εμβληματικού αντιπολεμικού έργου του ίδιου συγγραφέα, ανάγνωση εξαιτίας της οποίας μού είχαν δημιουργηθεί «μεγάλες προσδοκίες». Τα δύο έργα παρουσιάζουν στοιχεία συμμετρίας, εκ των οποίων αυτό που σχετίζεται με την αναφορά τους εδώ, είναι ο θάνατος του «ήρωα» στο τέλος του μυθιστορήματος.

² Διατηρήθηκε κατά το δυνατόν η ορθογραφία του βιβλίου. Το απόσπασμα αυτό, ελάχιστα διαφοροποιημένο, το έχω χρησιμοποιήσει σε εργασία με τον τίτλο: «Λογοτεχνία και Ψυχρός Πόλεμος: μια “ανάρμοστη”; σχέση» στο μάθημα «Πόλεμος και προπαγάνδα στον 20ό αιώνα. Δεδομένου ότι η συγκεκριμένη αναφορά αποτελεί το «μότο» αυτής της εργασίας δεν μπορεί ούτε να παραλειφθεί και, φυσικά, ούτε να παραφραστεί.

από έναν ναζί Γερμανό, παρόλο που η «αποναζιστικοποίηση» του «ήρωα» έχει συμβεί εκεί, μπροστά στα μάτια του, με τον πιο απόλυτο τρόπο – τον φόνο του Ες-Ες. Έχοντας τότε μια «ουσιοκρατική» ματιά – χωρίς να το γνωρίζω, απόρησα με αυτό το τέλος. Μου φάνηκε ότι «δεν στεκόταν», ότι αυτός ο σκοτωμός δεν ήταν συνεπής, ήταν «παρά προσδοκίαν» (σύμφωνα με την αριστοτελική σκέψη) εξέλιξη της συγκεκριμένης σκηνής. Περίμενα – και τότε πίστευα ότι η αναγνωστική μου προσδοκία ήταν «αντικειμενική», δηλαδή οποιοσδήποτε άλλος αναγνώστης θα περίμενε το ίδιο – ότι οι όμηροι θα έφευγαν ευγνωμονούντες και ότι ο «ήρωας» θα επιζούσε μέχρι τη λέξη «τέλος», άρα για πάντα, έστω και αν το μέλλον ως φυγής του γερμανικού στρατού σε ρωσικό έδαφος, μέσα στο ρωσικό χειμώνα, θα ήταν το λιγότερο αβέβαιο. Ωστόσο, κράτησα την απορία μου και δεν της έδωσα ερευνητική διέξοδο. Μερικά χρόνια αργότερα, φοιτητής ων, «έπεσα» πάνω σε έναν σχολιασμό κάποιου δημοσιογράφου, νομίζω στον *Ριζοσπάστη*,³ οποίος είχε αντιμετωπίσει το ίδιο ζήτημα ως αναγνώστης του συγκεκριμένου μυθιστορήματος, αλλά είχε και μια απάντηση σε αυτό, απάντηση που με έπεισε απολύτως. Θεωρούσε το συγκεκριμένο τέλος, συνειδητή ιδεολογική παραχώρηση του συγγραφέα στο κλίμα της εποχής κατά την οποία έγραψε το μυθιστόρημα⁴. Τι ζητούσε η εποχή και προσπαθούσε να επιβάλλει η δυτική προπαγάνδα; Να απαξιώσει τη θετική εικόνα με την οποία είχε βγει από τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο η Σοβιετική Ένωση. Πολύ απλά, οι «καλοί» της Ιστορίας έπρεπε να γίνουν «κακοί». Τι «έδειχνε» η συγκεκριμένη σκηνή; Ακριβώς αυτό. Ένας άνθρωπος σκοτώνει για να σώσει, και σκοτώνεται από αυτούς που σώζει ενώ αυτοί έχουν ήδη σωθεί, δεν χρειάζεται δηλαδή να σκοτώσουν. Γιατί; Γιατί είναι Ρώσοι. Ρώσοι, όχι Σοβιετικοί. Ερμηνευμένη έτσι η συγκεκριμένη σκηνή, και συνεκδοχικά ολόκληρο το μυθιστόρημα του Ρεμάρκ, γινόταν ένα επεισόδιο του Ψυχρού πολέμου. Επικουρικό προς την ερμηνεία αυτή το γεγονός ότι ο συγγραφέας αρνείται στους Σοβιετικούς την ταυτότητα που τους συγκροτεί ως υποκείμενα. Απαντημένη κατ' αυτό τον τρόπο η εφηβική μου απορία, αποδίδοντας δηλαδή «διπλή σκέψη» στον συγγραφέα (Οργουελ, 1978: 231), αν και διατυπωμένη πλέον ως απόφαση, (μου) έθετε και ένα ερώτημα: «Ποια η σχέση ιδεολογίας και προπαγάνδας;» Αυτή η ερώτηση αποτελεί το ερευνητικό ερώτημα αυτής της

³ Η έρευνά μου, αρκετές δεκαετίες μετά, δεν απέδωσε καρπούς όσον αφορά το όνομα του δημοσιογράφου και το συγκεκριμένο κείμενο.

⁴ Ο Ψυχρός Πόλεμος, που ουσιαστικά είχε ξεκινήσει με τη ρίψη της πρώτης ατομικής βόμβας και τυπικά τελείωσε το 1989 με την πτώση του Τείχους, βρισκόταν εν πλήρει εξέλιξει.

εργασίας. Ωστόσο, κατά τη διάρκεια των σεμιναρίων του μεταπτυχιακού προγράμματος στο πλαίσιο του οποίου εκπονείται η συγκεκριμένη εργασία, η παραπάνω θεώρηση «υπονομεύθηκε» σταδιακά – και η διαδικασία αυτή «κρυσταλλώθηκε» κατά τη βιβλιογραφική διερεύνηση. Παράλληλα, όμως, το ερώτημα παρέμενε. Αντιλήφθηκα ότι δεν είχε σημασία αν ήταν ή δεν ήταν αυτή η πρόθεση του συγγραφέα, αν ήταν ή δεν ήταν αυτή η ιδεολογία του, αν ήταν ή δεν ήταν σωστή η ερμηνεία που περιγράφηκε παραπάνω ως «αίτιο» του ερωτήματος. Ένα υποκείμενο, ο συγγραφέας, είχε δημιουργήσει έναν μύθο (Barthes, 1991: 107-109) που λειτουργούσε και μετά τον «θάνατό» του (Barthes, 1988: 137-143) σε σχέση με ένα υποκείμενο (εμένα τον γράφοντα). Και μάλιστα με πολύπλοκο τρόπο. Στον μύθο «αναδυόταν» ένα υποκείμενο από τη σχέση του με τον εαυτό του «σε ώρες αγάπης και πολέμου», το οποίο «εγκαλούσε» ένα υποκείμενο που «αναδυόταν» από την ανάγνωση (Φουκώ, 1991: 81). Μού ήταν πλέον καθαρό ότι η διερεύνηση του ερωτήματος ήταν διερεύνηση σχέσης υποκειμένων (εκφοράς και απεύθυνσης) μέσω του «λόγου», ήτοι της γλώσσας και του κοινωνικοπολιτικού σχηματισμού κατά Λακλάου και Μουφ (Δοξιάδης, 2008: 39). Σε ποιο συγκεκριμένο πεδίο όμως «έπρεπε» να συμβεί αυτό; Σε έναν σχηματισμό που αποτελεί έναν Ιδεολογικό Μηχανισμό του Κράτους που ανήκει σε ιδιωτικό φορέα⁵ και λειτουργεί με ιδεολογία (Αλτουσέρ, 1999: 84-85) εγκαλώντας υποκείμενα, δηλαδή υπάρχει δια του υποκειμένου και για τα υποκείμενα (Αλτουσέρ, 1999: 107), όπου λειτουργεί ο ταξινομικός λόγος που «αποτελεί –εξ ορισμού– κεντρικό συστατικό της ιδεολογίας» (Δοξιάδης, 2008: 181), όπου λαμβάνει χώρα μια υποστασιοποίηση – για την ακρίβεια η υποστασιοποίηση συμβαίνει στο εσωτερικό του, αλλά και ο ίδιος ο σχηματισμός αποτελεί μια υποστασιοποίηση, ένα «κάτοπτρο» στο οποίο μπορεί κανείς να έχει μια «φανταστική» σχέση με την πραγματικότητα, έναν ΙΜΚ όπου αναπαράγονται οι υπάρχουσες σχέσεις παραγωγής (Αλτουσέρ, 1999: 70), ένα νοηματοδοτικό σύστημα μέσω του οποίου ένα υποκείμενο συγκροτεί την ταυτότητα του πολιτισμένου, έναν χώρο αντί χρόνου. Ποιος ή ποιοί είναι αυτοί οι σχηματισμοί; Τα Ιδρύματα ή Κέντρα Πολιτισμού. Προς τον σκοπό αυτόν, επέλεξα τα δύο κέντρα που κυριαρχούν στο

⁵ Όσον αφορά τα παραδειγματικά Ιδρύματα/Κέντρα Πολιτισμού, αυτό ισχύει πλήρως όσον αφορά τη Στέγη του Ιδρύματος Ωνάση και, σε ένα βαθμό, για το «υβρίδιο» ιδιωτικού-δημόσιου που αποτελεί το Κέντρο Πολιτισμού του Ιδρύματος Σταύρος Νιάρχος.

ελληνικό πολιτιστικό⁶ τοπίο: την *Στέγη Γραμμάτων και Τεχνών του Ιδρύματος Ωνάση* και το *Κέντρο Πολιτισμού του Ιδρύματος Σταύρος Νιάρχος*⁷.

ΥΠΟΘΕΣΗ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Η υπόθεση που αφορά τη σχέση ιδεολογίας & προπαγάνδας και θα διερευνηθεί στη συνέχεια είναι η εξής: η ιδεολογία και η προπαγάνδα έχουν σχέση σκοπού μέσου, με την ιδεολογία στη θέση του σκοπού και την προπαγάνδα στη θέση του μέσου, με το μέσο να πραγματώνεται ως σκοπός, είτε στην περίπτωση αυτού που ονομάζουμε «πετυχημένη» προπαγάνδα (μη αντιληπτή ως τέτοια, πειστική) είτε στην περίπτωση αυτού που ονομάζουμε «αποτυχημένη» προπαγάνδα (αντιληπτή ως τέτοια), καθώς και στις δύο περιπτώσεις η ιδεολογία διατηρεί τη διαπλαστική της δύναμη υπαγορεύοντας δράσεις και κοινωνικές πρακτικές. Εν ολίγοις, όταν η ιδεολογία «μιλάει»⁸, η γλώσσα της είναι η προπαγάνδα και όταν η προπαγάνδα «ακούγεται», η γλώσσα της είναι η ιδεολογία. Η προπαγάνδα απευθύνεται στο υποκείμενο που πρέπει να πράξει, μέσω του συναισθήματος, ως «βασιλικής οδού», εμπλέκει δηλαδή συνειδητά το ασυνείδητο, χωρίς να αναιρεί απαραίτητως τη λογική⁹. Ιδεολογία και προπαγάνδα δεν μπορούν να διαχωριστούν, αποτελώντας ένα «σταθερό γινόμενο» λόγου και συναισθήματος. Αυτή η σχέση θα μπορούσε να παρασταθεί από ένα ταλαντούμενο εκκρεμές, του οποίου το σφαιρίδιο στα άκρα του πλάτους της ταλάντωσης (υποκείμενο της εκφοράς, υποκείμενο της απεύθυνσης) είναι ιδεολογία, ενώ κατά τη διαδρομή από το ένα άκρο στο άλλο, είναι προπαγάνδα. Μένοντας στο παράδειγμα, η δυναμική ενέργεια (ιδεολογία) γίνεται κινητική (προπαγάνδα) και πάλι ιδεολογία. Η προπαγάνδα είναι ο «επιτελεστικός» βραχίονας της ιδεολογίας¹⁰. Αυτή η θεώρηση είναι πιο εύκολα ανιχνεύσιμη στα προνομιούχα υποκείμενα εκφοράς

⁶ Ίσως έπρεπε η λέξη να είναι «πολιτισμικό», αλλά τότε θα υιοθετούσα τη θέση που στη συνέχεια θα ελέγξω, οπότε προτίμησα τελικά τη λέξη «πολιτιστικό», στην «αλτουσεριανή» της εκδοχή, όπως δηλαδή εμφανίζεται στις *Θέσεις*.

⁷ Ένας δευτερεύων λόγος είναι ότι ο ανταγωνισμός των δύο κέντρων απηχεί κατά κάποιο τρόπο τόσο τον θρυλούμενο, όσο και τον πραγματικό (οικονομικό) ανταγωνισμό των μεγαλοεπιχειρηματιών τον οποίον τα ονόματα φέρουν (και διαιωνίζουν).

⁸ Γράφει, εξεικονίζει, υποβάλλει, υπαγορεύει... Η ιδεολογία δεν γίνεται να μη «μιλάει, δεν υπάρχει χωρίς να «μιλάει».

⁹ Το κάνει σε κάποιες περιπτώσεις, π.χ. η θεωρία της επίπεδης γης, αλλά αυτές δεν αναιρούν την ίδια τη σχέση ιδεολογίας και προπαγάνδας, αλλά περιγράφουν την επιλογή εργαλείου (όπως θα διάλεγε κάποιος το κατάλληλο κλειδί για μια βίδα).

¹⁰ Ο όρος έρχεται από το *How to do things with words* του John Langshaw Austin, όπου περιγράφονται η διαπιστωτική και η επιτελεστική διάσταση του λόγου (1976: 3-6).

ιδεολογικού λόγου που μας συστήνονται ως κέντρα πολιτισμού, ακριβώς γιατί τα κέντρα αυτά, ως υποκείμενα εκφοράς, απευθύνονται στα υποκείμενα απεύθυνσης κυρίως μέσω του συναισθήματος. Κομβικές έννοιες για τη διερεύνηση της παραπάνω υπόθεσης κρίνονται: η ιδεολογία όπως αυτή θεμελιώνεται και αποκτά το περιεχόμενό της κατά το διάστημα που μεσολαβεί από τη γέννηση έως και τον «θάνατό της», η προπαγάνδα όπως αυτή περιγράφεται από τους θεμελιωτές της και στοχαστές που ασχολήθηκαν με αυτήν, ο πολιτισμός και η κουλτούρα, η τέχνη και τέλος η έννοια του ίδιου του κέντρου πολιτισμού.

ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ & ΔΟΜΗ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Η μέθοδος που επιλέχθηκε για τη διερεύνηση της παραπάνω υπόθεσης είναι η ανάλυση δεδομένων για το πρώτο μέρος της εργασίας, και η μελέτη περίπτωσης για το δεύτερο. Κατά την εφαρμογή τους, τέμνονται με την «αποδόμηση» και την «ανάλυση λόγου», αλλά όχι στο βαθμό και με τον τρόπο που θα επέτρεπε την έκθεσή τους ως κύριων μεθοδολογικών εργαλείων. Αυτονόητο είναι ότι για καμία από τις εξεταζόμενες έννοιες δεν παρατίθεται όλο το ιστορικό εύρος των σημασιοδοτήσεων και ανασηματοδοτήσεων που την αφορούν. Παρατίθεται μια αντιπροσωπευτική επιλογή, η οποία αφορά την πρόσληψη του γράφοντος, η οποία και (προφανώς) θα κριθεί.

Η εργασία αναπτύσσεται σε δύο μέρη, καθένα εκ των οποίων αποτελεί μία προκείμενη η οποία «παρουσιάζεται» στο τέλος κάθε μέρους –γι' αυτό και κάθε μέρος έχει «συμπεράσματα»–και κλείνει με επίλογο. Το πρώτο μέρος περιλαμβάνει τις ενότητες: Ιδεολογία, Προπαγάνδα, Συμπεράσματα, ενώ το δεύτερο τις ενότητες: Πολιτισμός, Στέγη Γραμμάτων και Τεχνών του Ιδρύματος Ωνάση, Κέντρο Πολιτισμού του Ιδρύματος Σταύρος Νιάρχος, Ο πολιτισμός στα «κέντρα πολιτισμού», Συμπεράσματα, Επίλογος

Στον επίλογο θα αιτιολογηθεί η «παρέκκλιση»¹¹ από τον τυπικό τρόπο γραφής μιας τέτοιας εργασίας και θα επανεξεταστεί το ερώτημα-έναυσμα της εργασίας που εξετάθη στον πρόλογο.

¹¹ Ευελπιστώντας ότι αυτή βρίσκεται «εντός των ορίων».

ΜΕΡΟΣ 1^ο

Η ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ Ο «ΘΑΝΑΤΟΣ» ΤΗΣ. ΑΛΗΘΕΣ Ή ΨΕΥΔΕΣ;

«Η λέξη “ιδεολογία”, θα έλεγε κανείς, είναι ένα κείμενο, υφασμένο από έναν ολόκληρο ιστό από διαφορετικές εννοιολογικές ίνες. Ιχνηλατείται περνώντας μέσα από διαφορετικά ιστορικά χρονικά και, πιθανότατα, είναι πιο σημαντικό να αξιολογήσουμε τι είναι πολύτιμο και τι μπορεί να απορριφθεί, σε καθεμιά από αυτές τις γενεαλογικές σειρές, παρά να τις συγχωνεύσουμε βεβιασμένα σε κάποια Μεγάλη Παγκόσμια Θεωρία»¹² (Eagleton, 1991: 1). Σε οποιαδήποτε περίπτωση όμως η εξέλιξή της είναι συνδεδεμένη με το ελεγκτικό δίπολο του Διαφωτισμού: αληθές ή ψευδές.

De Tracy: η αρχή

Η λέξη «ιδεολογία» συντέθηκε¹³ από τον Antoine Destutt de Tracy (1754-1836) και χρησιμοποιήθηκε δημόσια για πρώτη φορά το 1796, στο Εθνικό Ινστιτούτο της Γαλλίας. Τη δημιούργησε για να αποσυνδέσει τις ιδέες¹⁴ από κάθε πιθανή συνδήλωσή τους, κυρίως μεταφυσική και ψυχολογική, δημιουργώντας μια νέα επιστήμη με αντικείμενο τις ιδέες, η οποία, με μέθοδο ανάλογη εκείνης των φυσικών επιστημών, θα ανακαλύψει την αλήθεια στο πεδίο των ιδεών. Δεδομένου ότι οι επιστήμες μπορεί να περιγραφούν ως σύνολα ιδεών, η ιδεολογία ως επιστήμη θα ήταν η βασίλισσα των επιστημών. Ο de Tracy και οι ιδεολόγοι, η ομάδα των ανθρώπων που θεωρούσαν την ιδεολογία ως μέσον για την αναδιάταξη των γνωστικών αντικειμένων, σύντομα βρήκαν απέναντί τους τον Μ. Ναπολέοντα, ο οποίος, μπροστά στον κίνδυνο που συνεπαγόταν για την εξουσία η ιδεολογία, ζήτησε από τους ιδεολόγους να

¹² Μετάφραση του γράφοντος

¹³ Με μεταγενέστερους όρους, ως σημαίνον με σημαινόμενο τις ιδέες

¹⁴ Δεδομένης της εποχής και της γραφής πιθανόν με την έννοια της γνώσης, οπότε όπου ιδεολογία: η προσήλωση στην ιδέα-γνώση.

(απο)δείξουν ότι δεν πρόκειται για μια ακόμη μεταφυσική θεώρηση, αλλά για μια ορθολογική λύση. Παρά τις προσδοκίες αυτών των πρώτων ιδεολόγων, η αρχική σημασία που απέδωσαν στον όρο δεν είχε μεγάλη διάρκεια ζωής. Ωστόσο, αν και η ιδεολογία δεν εδραιώθηκε ως επιστήμη των ιδεών, εδραιώθηκε ως κριτική στάση απέναντι (αρχικά) στο Παλαιό Καθεστώς και, στη συνέχεια, απέναντι στην εξουσία (Haywood, 2007: 40).

Μαρξ (και Έγκελς): η ψευδής συνείδηση

Αν και η ιδεολογία δεν εδραιώθηκε με το περιεχόμενο που επιθυμούσε ο de Tracy, μερικές δεκαετίες μετά απέκτησε νέο περιεχόμενο από τους Καρλ Μαρξ (1818-1883) και Φρίντριχ Έγκελς (1820-1895), κάνοντας την εμφάνισή της με αυτό το νέο περιεχόμενο στη *Γερμανική Ιδεολογία* που γράφτηκε το 1845-46 από τους δύο φιλοσόφους και στην *Κριτική της πολιτικής οικονομίας*, 13 χρόνια αργότερα (1856-1857)¹⁵. Στη *Γερμανική Ιδεολογία*, οι νεαροί συγγραφείς γράφουν: «πρέπει να αρχίσουμε αναφέροντας την πρώτη προϋπόθεση κάθε ανθρώπινης ύπαρξης και, επομένως κάθε ιστορίας, την προϋπόθεση δηλαδή, ότι οι άνθρωποι πρέπει να είναι σε θέση να ζουν για να “κάνουν ιστορία”. Αλλά η ζωή απαιτεί πριν από κάθε τι άλλο φαγητό και ποτό, κατοικία ρούχα και μερικά άλλα πράγματα. Η πρώτη ιστορική πράξη είναι έτσι η παραγωγή των μέσων για την ικανοποίηση αυτών των αναγκών, η παραγωγή της ίδιας της υλικής ζωής. (...) Η ίδια η πρώτη ανάγκη που ικανοποιήθηκε, η πράξη της ικανοποίησής της και το όργανο που αποκτήθηκε από αυτή την ικανοποίηση οδηγεί σε καινούργιες ανάγκες. Και αυτή η παραγωγή καινούργιων αναγκών είναι η πρώτη ιστορική πράξη¹⁶» (Μαρξ-Έγκελς, 1997 Α': 74). Το τρίτο περιστατικό είναι η «παραγωγή» άλλων ανθρώπων και η δημιουργία της οικογένειας. Έτσι, η πρώτη αυτή παραγωγή μέσων προς το ζην και ανθρώπων εμφανίζεται ως διπλή σχέση: κοινωνική και φυσική. Ως κοινωνική ορίζεται η συνεργασία πολλών ατόμων που δημιουργεί μια παραγωγική δύναμη. Έτσι, οι Μαρξ-Έγκελς συμπεραίνουν ότι ένας καθορισμένος τρόπος παραγωγής συνδυάζεται πάντα με έναν τρόπο συνεργασίας, και αυτός ο τρόπος συνεργασίας είναι μια παραγωγική δύναμη

¹⁵ Εκ των πραγμάτων οι περισσότερες, αν όχι όλες, οι προσπάθειες ανασκευής του περιεχομένου του όρου που έγιναν και παρουσιάζονται σε αυτή την εργασία έγιναν «ως προς».

¹⁶ Δεν πρόκειται για λάθος, πρόκειται για τις δύο από τις «τρεις απλώς πλευρές» ή «τρεις στιγμές που έχουν υπάρξει ταυτόχρονα από την αρχή της ιστορίας» (Μαρξ-Έγκελς, 1997 Α': 74).

(Μαρξ-Ένγκελς, 1997 Α': 75). Στη συνέχεια θα περιγράψουν τη συνείδηση ως κοινωνικό προϊόν που πηγάζει από την ανάγκη επικοινωνίας με τους άλλους ανθρώπους, μια συνείδηση κοπαδιού από την οποία προκύπτει ο καταμερισμός εργασίας, αρχικά ατελής (στη σεξουαλική πράξη), και ακολούθως πραγματικός, ως καταμερισμός υλικής και πνευματικής παραγωγής (Μαρξ-Ένγκελς, 1997 Α': 76). Οι ιερείς, οι διανοούμενοι παράγουν ιδέες που παρουσιάζουν ως δεδομένη και φυσική τη διάκριση μεταξύ αυτών που κατέχουν τα μέσα παραγωγής (άρχουσα τάξη) και αυτών που χωρίς να κατέχουν μέσα παραγωγής προσφέρουν την εργατική τους δύναμη (κυριαρχούμενη τάξη) (Μαρξ-Ένγκελς, 1997 Α': 78). Ο καταμερισμός της εργασίας όμως συνεπάγεται αντίθεση στα συμφέροντα του ατόμου και τα συμφέροντα της κοινωνίας, η οποία παίρνει μια ανεξάρτητη μορφή «σαν κράτος αποχωρισμένο από τα πραγματικά συμφέροντα του ατόμου και του συνόλου, και ταυτόχρονα σε μια φανταστική απατηλή κοινότητα (...) Από εδώ προκύπτει πως όλοι οι αγώνες στο κράτος, αγώνας ανάμεσα στη δημοκρατία, την αριστοκρατία, και τη μοναρχία, ο αγώνας για το εκλογικό δικαίωμα κτλ., κτλ., είναι απλώς οι απατηλές μορφές που κάτω από αυτές διεξάγονται οι πραγματικοί αγώνες των τάξεων ανάμεσά τους» (Μαρξ-Ένγκελς, 1997 Α': 79).

Μερικές σελίδες πιο κάτω στο ίδιο κείμενο οι συγγραφείς θα δώσουν και μια σαφή περιγραφή για την ιδεολογία:

«Οι ιδέες της κυρίαρχης τάξης είναι σε κάθε εποχή οι κυρίαρχες ιδέες, δηλαδή η τάξη που είναι η κυρίαρχη υλική δύναμη της κοινωνίας, είναι ταυτόχρονα η κυρίαρχη πνευματική της δύναμη. Η τάξη που έχει στη διάθεσή της τα μέσα της υλικής παραγωγής, διαθέτει ταυτόχρονα τα μέσα της πνευματικής παραγωγής, έτσι ώστε μιλώντας γενικά, οι ιδέες αυτών που δεν έχουν τα μέσα της πνευματικής παραγωγής υποτάσσονται σ' αυτά. Οι κυρίαρχες ιδέες δεν είναι τίποτε άλλο από την ιδεατή έκφραση των κυρίαρχων υλικών σχέσεων, είναι οι κυρίαρχες υλικές σχέσεις που συλλαμβάνονται σαν ιδέες, άρα είναι η έκφραση των σχέσεων που κάνουν μια τάξη κυρίαρχη, επομένως οι ιδέες της κυριαρχίας της». ((Μαρξ-Ένγκελς, 1997 Α': 94).

Η άρχουσα τάξη, όμως, δεν προτίθεται να αναγνωρίσει τον εαυτό της ως καταπιεστή και προσπαθεί να συμφιλιώσει τους καταπιεζόμενους με την υποταγή τους στην

καταπίεση, έτσι το ταξικό σύστημα μέσω της ιδεολογίας παρουσιάζει τα πράγματα ανάποδα¹⁷ (Haywood, 2007, 42).

Στην *Κριτική της πολιτικής οικονομίας*, Ο Μαρξ θα οριστικοποιήσει το σχήμα που έχει φανεί και στα επιλεγμένα αποσπάσματα της *Γερμανικής Ιδεολογίας* ως εξής: «Η ολότητα των σχέσεων παραγωγής αποτελεί την οικονομική δομή της κοινωνίας, την πραγματική βάση πάνω στην οποία υψώνεται ένα νομικό και πολιτικό εποικοδόμημα και στην οποία αντιστοιχούν συγκεκριμένες μορφές κοινωνικής συνείδησης. Ο τρόπος παραγωγής της υλικής ζωής καθορίζει γενικά την κοινωνική, πολιτική και πνευματική διαδικασία της ζωής. Δεν είναι η συνείδηση των ανθρώπων που καθορίζει το είναι τους, αλλά αντίστροφα, το κοινωνικό τους είναι καθορίζει τη συνείδησή τους» (Μαρξ, 2010: 19)¹⁸.

Καθοριστική για τη θεώρηση του Μαρξ ήταν η θετικιστική πεποίθηση/προβληματική του διαχωρισμού του αληθούς από το ψευδές. Στην ιδεολογία-παραπλάνηση ο Μαρξ αντιπαραθέτει τον επιστημονικό χαρακτήρα της ανάλυσής του.

Λένιν: Τι να κάνουμε;

Η ιδεολογία, από «ψευδής συνείδηση» κατά Μαρξ, έγινε «σοσιαλιστική ιδεολογία» στο *Τι να κάνουμε* του Λένιν¹⁹, χάνοντας τις αρνητικές συνδηλώσεις με τις οποίες την είχαν «προικίσει» οι Μαρξ-Ένγκελς. Έτσι το προλεταριάτο απέκτησε την ιδεολογία που (τόσο) είχε ανάγκη. Βοηθούσης και αυτής της επιλογής, η ιδεολογία στις αρχές του 20ού αιώνα είχε πια γίνει ένα σύνολο ιδεών που προάγουν το συμφέρον της τάξης που την έχει (Haywood, 2007: 43), πάντα στο πλαίσιο αληθούς-ψευδούς.

Antonio Gramsci: Τετράδια της φυλακής

Ο Antonio Gramsci (1891-1897), Ιταλός διανοούμενος με σημαντικά έργα –ανάμεσα στα οποία και αυτό που αποτελεί τον τίτλο της υποενότητας και εκδόθηκε ως *Selections from the Prison Notebooks* το 1971– ανέπτυξε περαιτέρω τη λενινιστική

¹⁷ Διάσημη είναι η μεταφορά του σκοτεινού θαλάμου για να περιγραφεί αυτό το αναποδογύρισμα.

¹⁸ Τα αποσπάσματα που έχουν εκτεθεί μέχρι στιγμής επιλέχθηκαν ώστε να συνθέτουν τις υπό εξέταση έννοιες χωρίς να επαναλάβουν για ακόμη μια φορά τη διαμεσολαβημένη εκδοχή αυτών. Στο πνεύμα αυτό έγινε από τον γράφοντα μια παραχώρηση όσον αφορά την έκτασή τους.

¹⁹ Βλάντιμιρ Ιλίτς Ουλιάνοφ (1924-1970)

«διασκευή» της μαρξικής θεωρία της ιδεολογίας. Έχοντας ως «σημείο επαφής» με τον Λένιν²⁰ την έννοια της ηγεμονίας, εισάγει τον όρο με την παρατήρηση ότι το καπιταλιστικό σύστημα δεν συντηρείται μόνο από την ανισότητα στην οικονομική και πολιτική εξουσία αλλά και από την ηγεμονία των ιδεών της αστικής τάξης. Με δεδομένο ότι αυτή η ηγεμονία σήμαινε την κυριαρχία της αστικής τάξης στην κοινωνία, την τέχνη, τη λογοτεχνία, την εκπαίδευση, το σύστημα εκπαίδευσης, τη γλώσσα, τα μέσα ενημέρωσης, τη λαϊκή κουλτούρα, έπρεπε, σύμφωνα με τον Gramsci, να εγκαθιδρυθεί μια αντίπαλη ηγεμονία, αυτή του προλεταριάτου, η οποία θα αμφισβητούσε την αστική ηγεμονία σε πολιτικό και πνευματικό επίπεδο. Δηλαδή τοποθέτησε την επαναστατική κρίση και στο επίπεδο του εποικοδομήματος, χωρίς να παραγνωρίζει την αντίθεση παραγωγικών δυνάμεων και παραγωγικών σχέσεων (Haywood, 2007: 44 και Γκράμσι, 1972: 41-42), επομένως και την αξίωση αληθείας της θεώρησης.

Καρλ Μανχάιμ: Ουτοπία

Ο Γερμανός κοινωνιολόγος Καρλ Μανχάιμ (1893-1947), βλέποντας ως προβληματικό το γεγονός ότι στη θεωρία της ιδεολογίας του Μαρξ συνδέονται μεν οι ιδέες και η συνείδηση με τις κοινωνικές και πολιτικές διαδικασίες, αλλά ταυτόχρονα έχουν αρνητικές συνδηλώσεις, προσπάθησε να την απαλλάξει από αυτές. Εισηγήαγε ένα διαφορετικό σχήμα, όπου αντιπαρέβαλε ιδεολογία και ουτοπία. Κατά τον Μανχάιμ, η ιδεολογία αποτελεί ένα σύστημα σκέψης που προσπαθεί να υπερασπίσει μια κοινωνική κατάσταση και κατά μείζονα λόγο εκφράζει το συμφέρον αυτών που έχουν την εξουσία. Η ουτοπία είναι μια εξιδανικευμένη αναπαράσταση του μέλλοντος, η οποία υπηρετεί τα συμφέροντα των καταπιεσμένων ομάδων ή τάξεων και δηλώνει την ανάγκη για πολιτική αλλαγή. Παράλληλα διαχώρισε τις ιδεολογίες σε επιμέρους, περιγράφοντας ως τέτοιες αυτές που αφορούν τα άτομα, και σε καθολικές, περιγράφοντας ως τέτοιες αυτές που αφορούν μια ολόκληρη τάξη. Παρά τις «διορθωτικές», όμως, αυτές παρεμβάσεις, παρέμεινε στο ίδιο πλαίσιο με τους προηγούμενους διανοητές, αυτό του αληθούς-ψευδούς, καθώς θεωρούσε ότι η

²⁰ Ο όρος «συνάγεται» στον Λένιν από τα γραπτά του 1905 και από το περιεχόμενο που παίρνει από αυτόν η «δικτατορία του προλεταριάτου» «σαν ικανότητα καθοδήγησης ενός συστήματος συμμαχιών, συγκρότησης μιας νέας πολιτικής εξουσίας, μιας νέας κοινωνίας κι ενός νέου τρόπου σκέψης και δράσης» σύμφωνα με τον Λουτσιάνο Γκρούππι, στον πρόλογο που παρατίθεται στον πρώτο τόμο των *Διανοούμενων* σε μετάφραση Μπάμπη Λυκούδη (Γκράμσι, 1972: 40)

αλήθεια της κοινωνίας δεν είναι ούτε δεδομένη ούτε αιώνια, αλλά μεταβλητή και ενδεχομενική, ενώ υπάρχει και μια αλήθεια που δεν είναι δυνατόν να ανακαλυφθεί από την επιστήμη, τους ερευνητές και τους κοινωνιολόγους (Haywood, 2007: 45-46).

Althusser: «η ιδεολογία εγκαλεί υποκείμενα»

«Οι πραγματικότητες της ταξικής πάλης “αντιπροσωπεύονται” από “ιδέες”, που “αντιπροσωπεύονται”, με τη σειρά τους, από “λέξεις”. Οι λέξεις (έννοιες, κατηγορίες) αποτελούν γνωστικά “εργαλεία” στους επιστημονικούς και φιλοσοφικούς συλλογισμούς» (Αλτουσέρ, 1999: 47). Σε «συμφωνία» με τον Μαρξ, Ο Althusser (1918-1990) διαχωρίζει την ιδεολογία από την επιστήμη και την αλήθεια. Η Επιστήμη δεν έχει υποκείμενο. Δέχεται επίσης ότι η ιδεολογία σχετίζεται ουσιαστικά με τις υλικές κοινωνικές σχέσεις. Κρίνει όμως την αναπαράσταση της κοινωνικής δομής με τη χωρική μεταφορά «βάση-εποικοδόμημα», μειονεκτική ως περιγραφική. Χρησιμοποιεί την έννοια της αναπαραγωγής (της εργατικής δύναμης) για να αναλύσει την υπερδομή και «προσθέτει» στη μαρξική θεωρία περί κράτους τους ΙΜΚ, τους ιδεολογικούς μηχανισμούς του κράτους. Αυτοί δεν είναι οι: κυβέρνηση, διοίκηση, στρατός, αστυνομία, δικαστήρια φυλακές (ο καταπιεστικός μηχανισμός του κράτους), αλλά διακριτοί και ειδικευμένοι θεσμοί που είναι θρησκευτικοί, σχολικοί, οικογενειακοί, νομικοί, πολιτικοί, συνδικαλιστικοί, ενημερωτικοί (των ΜΜΕ) και πολιτιστικοί (γράμματα, τέχνες, σπορ...). Η διαφορά των ΙΜΚ από τον καταπιεστικό μηχανισμό του κράτους είναι ότι οι μεν είναι κατά κύριο λόγο ιδιωτικοί και λειτουργούν με κυρίαρχο στοιχείο την ιδεολογία και δευτερευόντως τη βία, ο δε είναι δημόσιος και λειτουργεί με κυρίαρχο στοιχείο τη βία και δευτερευόντως την ιδεολογία (Αλτουσέρ, 1999: 84-85). Οι ΙΜΚ που «λειτουργούν κάτω από την προστατευτική ασπίδα του κράτους» (Αλτουσέρ, 1999: 89) εξασφαλίζουν την αναπαραγωγή των σχέσεων παραγωγής. Θεωρεί κυρίαρχο ΙΜΚ τον σχολικό ΙΜΚ που παίρνει τα παιδιά όλων των κοινωνικών τάξεων και αποτυπώνει μέσα τους, την περίοδο που είναι περισσότερα ευάλωτα, την κυρίαρχη ιδεολογία ή/και τη γλώσσα, την αριθμητική τη φιλολογία, τις επιστήμες... ντυμένα με την κυρίαρχη ιδεολογία έτσι ώστε:

«Γύρω στα δεκάξι τους χρόνια, η μεγάλη μάζα αυτών των παιδιών πέφτει «στην παραγωγή»: πρόκειται για τους εργάτες και τους μικροαγρότες. Ένα

άλλο τμήμα της νεολαίας συνεχίζει τις σπουδές: κούτσα-κούτσα διατρέχει ένα μικρό ακόμα μέρος της διαδρομής, για να ξεμείνει στον δρόμο και να γεμίσει τις θέσεις μικρών και μεσαίων στελεχών, υπαλλήλων, μικρομεσαίων κρατικών λειτουργών και μικροαστών πάσης φύσεως. Το τελευταίο τμήμα καταφέρνει να φτάσει στην κορυφή, είτε για να ξεπέσει στην ημι-ανεργία των διανοουμένων είτε για να προμηθέψει στην κοινωνία, εκτός από τους «διανοούμενους του συλλογικού εργαζόμενου», τους φορείς της εκμετάλλευσης (κεφαλαιοκράτες, διευθυντές), τους πράκτορες της βίας (στρατιωτικούς, αστυνόμους, πολιτικούς, διοικητικούς υπαλλήλους κ.λπ.) και τους επαγγελματίες ιδεολόγους (κάθε λογής παπάδες, των οποίων η πλειοψηφία είναι φανατικοί «λαϊκοί»)» (Αλτουσέρ 1999: 93-94).

Όσο για την ιδεολογία που είναι το «καύσιμο» του παραπάνω και όλων των ΙΜΚ, την περιγράφει ως «παράσταση της φανταστικής σχέσης του ατόμου με τις πραγματικές συνθήκες ύπαρξής του» (Αλτουσέρ 1999: 99), θεωρεί ότι η ιδεολογία δεν έχει ιστορία αλλά οι ιδεολογίες έχουν, ότι έχει υλική υπόσταση ως μια καταπίεση που δεν αποδεικνύεται και, επομένως, δεν αποτελεί κάτι το ψευδές και το παραπλανητικό, και συνδέει την ύπαρξή της με το υποκείμενο. Η ιδεολογία εγκαλεί το υποκείμενο, υπάρχει δια του υποκειμένου και για το υποκείμενο σε ένα παιχνίδι διπλής διάπλασης (Αλτουσέρ 1999: 103-109).

Ο «θάνατος» της ιδεολογίας

Ο «θάνατος» της ιδεολογίας επιχειρήθηκε ως διαπίστωση του τέλους²¹ της (και πιθανόν επιτελέστηκε ως «μετάβαση» σε άλλη έννοια, την έννοια του λόγου).²² Η ιδέα του τέλους της ιδεολογίας εμφανίστηκε το '50-'60. Με αφορμή την ευρεία συναίνεση που υπήρξε στη Δύση μεταξύ των μεγάλων πολιτικών κομμάτων, καθώς και την απουσία ιδεολογικής διαίρεσης και έντονης διαμάχης για τη διακυβέρνηση ανάμεσά τους μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, ο Daniel Bell (1919-2011), Αμερικανός κοινωνιολόγος, θεώρησε ότι το ζητούμενο της υλικής ευημερίας και της προόδου με άξονα την οικονομική ανάπτυξη είχε υποσκελίσει την πολιτική, με

²¹ Φυσικά κανείς από τους στοχαστές που ανήγγειλαν το γεγονός δεν χρησιμοποίησε τη λέξη «θάνατος». Η λέξη χρησιμοποιείται από τον γράφοντα για λόγους που θα εκτεθούν στον επίλογο.

²² Δεν θίγεται περαιτέρω σε αυτή την εργασία γιατί δεν πρόκειται για έννοιες που ταυτίζονται, όπως δεν συμπεριλαμβάνεται και ο Φουκώ που απέφευγε να χρησιμοποιήσει τον όρο.

αποτέλεσμα η ιδεολογία να μείνει χωρίς σκοπό²³. Ωστόσο αυτή η θεώρηση είχε το βλέμμα στραμμένο μόνο στη Δύση, παραγνωρίζοντας το γεγονός ότι η ιδεολογία του κομμουνισμού άντεχε ακόμη καλά και στον λεγόμενο Τρίτο Κόσμο εκδηλώνονταν μια σειρά από μαζικά εθνικοαπελευθερωτικά κινήματα.

Μια ευρύτερη θεώρηση προς την ίδια κατεύθυνση ήταν αυτή του Francis Fukuyama, ο οποίος θεώρησε ότι μετά την πτώση του Τείχους και την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης, ο δυτικός φιλελευθερισμός είχε απομείνει «μόνος του στην παλαίστρα», κάτι που σήμαινε όχι απλώς την πλήρη και κατά κράτος επικράτησή του, αλλά και την «εξαφάνιση» της ιδεολογίας του αντιπάλου. Τη θεωρία αυτή την «αμφισβήτησαν» έμπρακτα η ύπαρξη της Κίνας και η ανάδυση νέων ιδεολογιών όπως ο ισλαμικός φονταμενταλισμός.

Μια άλλη εκδοχή προς την ίδια κατεύθυνση είναι αυτή που προκύπτει κατά τη μετάβαση στον μετα-μοντερνισμό, ο οποίος, με τον Jean Francois Lyotard (1924-1998) κυριότερο εκπρόσωπο, δυσπιστεί προς όλες τις μετα-αφηγήσεις που αντιλαμβάνονται την κοινωνία ως μια συνεκτική ολότητα, δηλώνοντας ότι η ιδεολογία ως τρόπος σκέψης και ως τρόπος οργάνωσης της κοινωνικής ζωής έχει τελειώσει (Haywood, 2007: 554-559).

Πέρα από όσα έχουν αναπτυχθεί παραπάνω, εκκρεμεί ένας ορισμός. Ο ορισμός της ιδεολογίας πάνω στον οποίον θα βασιστεί η διερεύνηση της υπόθεσης που κινεί αυτή την εργασία. Ο ορισμός αυτός θα είναι ο ορισμός που δίνει ο Althusser όπως έχει ήδη εκτεθεί.

ΠΡΟΠΑΓΑΝΔΑ

Η λέξη προπαγάνδα «κατάγεται» από τη «Σύνοδο για τη Διάδοση της Πίστης» του 1627 και αρχικά αναφερόταν στην επίβλεψη και την εκπαίδευση ιεραποστόλων, που ήταν και ο σκοπός της συνόδου. Όπως και στην περίπτωση της ιδεολογίας, ο όρος κατά το ταξίδι του προς το σήμερα ανασηματοδοτήθηκε, απέκτησε νέο περιεχόμενο, συναρθρώθηκε με πολιτικές ιδεολογίες και οικονομικά συμφέροντα, με καταστάσεις εκτάκτου ανάγκης, με τη βία και τον πόλεμο (οπότε και παροξύνεται) και, στην

²³ Αν δεχθούμε ότι τέλος σημαίνει ολοκλήρωση του σκοπού, αυτό δεν βγάζει πολύ νόημα στη γλώσσα μας.

πορεία του αυτή, απέκτησε αρνητικές συνδηλώσεις για τις οποίες η ευθύνη βαραίνει τον Γιόζεφ Γκέμπελς (1897-1945), τον αποτελεσματικότερο στο έργο του υπουργό προπαγάνδας του ναζιστικού καθεστώτος. Η προπαγάνδα συνδέεται περισσότερο με την εξουσία και τον εξουσιαστικό λόγο, χρησιμοποιείται ως εργαλείο από ανθρώπους, οργανώσεις καθεστώτα (υποκείμενα εκφοράς) που επιδιώκουν ευρεία διάδοση των απόψεών τους ή επικράτηση των ιδεών τους, απευθύνεται περισσότερο σε μεγάλα πλήθη (υποκείμενα απεύθυνσης), θεωρείται ένα από τα σημαντικότερα εργαλεία επιρροής των μαζών, απευθύνεται στο θυμικό για να πείσει, και χρησιμοποιεί το συναίσθημα για να το προσεγγίσει, προσπαθεί «να προκαλέσει οίκτο, αγανάκτηση, συμπάθεια, θυμό, αποδοχή υπέρ ή εναντίον αυτού για το οποίο ρητορεύει» (Αριστοτέλης, 1980 Α': 9), και όπλα της είναι η μεταφορά, η μετωνυμία, η συνεκδοχή, η ελλιπής πληροφόρηση, η παραπληροφόρηση, η μονομερής και μεροληπτική πληροφόρηση, τα fake news (με σημερινή ορολογία), το ψέμα, η τέχνη, η λογοτεχνία, η μουσική, η γλώσσα, ο γραπτός λόγος, η τηλεόραση, το ραδιόφωνο, τα social media και αφορά κάθε πεδίο κοινωνικής πρακτικής και δράσης, κάθε σχέση εξουσίας.

Αν και δεν υπάρχει μόνο ένας ορισμός της προπαγάνδας, το πλήθος των ορισμών της είναι σαφώς μικρότερο από το αντίστοιχο εκείνων της ιδεολογίας, γεγονός παράδοξο, γιατί ιδεολογία και προπαγάνδα, ακόμη και αν δεν δεχτεί κανείς ότι σχετίζονται με τον τρόπο που υποθέτει αυτή η εργασία, σχετίζονται στενά.

Ένας πρώτος είναι αυτός του θεωρούμενου «πατέρα» της σύγχρονης προπαγάνδας, του Έντουαρντ Μπερνέζ (1891-1995), ανιψιού του Σίγκμουντ Φρόυντ, πατέρα επίσης του όρου «μπαναλία», την εποχή που ως υπεύθυνος δημοσίων σχέσεων της αμερικανικής εταιρείας United Fruits, ενεπλάκη στην ανατροπή του εκλεγμένου προέδρου της Γουατεμάλας και στην επιβολή στρατιωτικής δικτατορίας²⁴.

«Η σύγχρονη προπαγάνδα είναι μια σταθερή, συνεχής προσπάθεια να δημιουργήσεις ή να αναμορφώσεις γεγονότα με σκοπό να επηρεάσεις τις σχέσεις του κοινού, με μια εταιρεία, μια ιδέα ή μια ομάδα ανθρώπων» (Bernays, 2015: 32).

Ένας άλλος ορισμός της δίνεται από τον Κένεθ Άλαν Όσγκουντ στο βιβλίο *Ο «άλλος» Ψυχρός Πόλεμος*:

²⁴ Η πληροφορία αυτή δίνεται στο εσωτερικό εξώφυλλο του βιβλίου του Μπερνέζ *Προπαγάνδα και πιθανότατα πρόκειται για πληροφορία της αρμοδιότητας του τίτλου του βιβλίου.*

«Ο όρος αναφέρεται σε οποιαδήποτε τεχνική η ενέργεια προσπαθεί να επηρεάσει τα συναισθήματα, τη στάση ή τη συμπεριφορά μιας ομάδας, συνήθως για να εξυπηρετήσει τα συμφέροντα του χρηματοδότη. Η προπαγάνδα συχνά ενδιαφέρεται για τη διαμόρφωση των απόψεων και των στάσεων των μαζών (...) Ως επί το πλείστον συγκαλύπτει τις μυστικές προθέσεις και τους στόχους του χρηματοδότη.» (Λιαλιούτη, 2019: 20).

Τέλος δύο ορισμοί της δίνονται στο βιβλίο *Προπαγάνδα*:

« “Η προπαγάνδα είναι η συνέχιση του πολιτικού λόγου με άλλα μέσα” — όπου τα “άλλα μέσα”, όπως και στην περίπτωση του πολέμου, είναι η συστηματική και οργανωμένη άσκηση βίας» (Δοξιάδης, 2016: 37).

Και (Προπαγάνδα είναι) «η χρήση του δημόσιου λόγου που αποσκοπεί στη δημιουργία ηθικού πανικού» (Δοξιάδης, 2016: 37).

Λίγο παρακάτω στο ίδιο βιβλίο τίθεται μια κρίσιμη ερώτηση:

«Το υποκείμενο της ανάλυσης βρίσκεται το ίδιο εκτός προπαγάνδας; Είναι ένα πρόβλημα που ενέχει και η κριτική ανάλυση της ιδεολογίας αλλά που εδώ τίθεται με οξύτερο και σχεδόν δυσεπίλυτο τρόπο» (Δοξιάδης 2016: 38).

Με τον ίδιο όμως τρόπο θα μπορούσε κανείς να αναρωτηθεί: «Το υποκείμενο εκφοράς είναι εκτός προπαγάνδας;», «είναι εκτός ιδεολογίας;». «Το υποκείμενο απεύθυνσης είναι εκτός ιδεολογίας;». Ή «έχει ιδεολογία η προπαγάνδα;» και με αυτό εννοείται και η ιδεολογία του υποκειμένου εκφοράς, αλλά και η ίδια η γλωσσική πράξη της προπαγάνδας. Εφόσον η προπαγάνδα επινοεί μια αφήγηση, αν πλάθει έναν μύθο δεν παράγει «αποτέλεσμα αληθείας;», δεν έχει την αξίωση να γίνει λόγος, μια και «σύμφωνα με τον Foucault, η βασική επιταγή της νεώτερης μυθοπλασίας είναι ακριβώς το να μετατραπεί σε λόγο και το πιο εξωφρενικό συμβάν της καθημερινής πραγματικότητας, αρκεί να ανήκει, ή μάλλον να μπορεί να ανήκει σε αυτήν» (Δοξιάδης, 1988: 8).

Ένα άλλο κρίσιμο ερώτημα είναι: «η προπαγάνδα ψεύδεται ή παράγει τη δική της πραγματικότητα;». Αντί άλλης απαντήσεως, παραθέτω το ακόλουθο γεγονός:

Ανάμεσα στο Φεβρουάριο και το Μάιο του 1955, πράκτορες της CIA έστειλαν από την τότε Δυτική Γερμανία στην Πολωνία δεκάδες μικρά αερόστατα φορτωμένα με

δεκάδες αντίτυπα του βιβλίου του Τζορτζ Όργουελ *Η φάρμα των ζώων*. Μάλιστα, για να φορτωθούν όσο το δυνατόν περισσότερα αντίτυπα σε κάθε αερόστατο, η CIA χρηματοδότησε μια ειδική έκδοση σε ελαφρύ χαρτί. Η επιχείρηση στέφθηκε με επιτυχία, αναγκάζοντας τις πολωνικές αρχές να κηρύξουν παράνομη και τιμωρητέα την κατοχή αντιτύπων του συγκεκριμένου βιβλίου. Έτσι, ακόμα και αν το βιβλίο δεν διαβάστηκε από κανέναν, η ενέργεια ήταν προπαγανδιστικά αποτελεσματική αφού οδήγησε σε άλλη μία απαγόρευση (White, 2019: 8). Αυτό το γεγονός είναι ένα από τα πολλά επεισόδια στον πόλεμο της προπαγάνδας που εξελισσόταν στο πλαίσιο του Ψυχρού Πολέμου. Αντίπαλοι σε αυτόν τον πόλεμο ήταν ο Δυτικός Κόσμος συσπειρωμένος γύρω από την Αμερική, και η Σοβιετική Ένωση με τις χώρες του Ανατολικού Μπλοκ. Η προπαγανδιστική ενέργεια που μόλις περιγράφηκε πόσο απαλλαγμένη ήταν από το «βάρος» της ιδεολογίας που τη γέννησε; Πολύ, λίγο, καθόλου; Και αν ήταν καθόλου, όπως υποστηρίζει ο γράφων, πώς ξεχωρίζει ο ιδεολογικός λόγος από την προπαγάνδα; Πώς συζητήθηκε η συγκεκριμένη και δεκάδες άλλες παρόμοιες ενέργειες; Πώς καταστρώθηκε, με ποια λόγια; Πώς ξεχωρίζει η ιδεολογία από την προπαγάνδα στην αποχή των περισσότερων χωρών της Δύσης από τους Ολυμπιακούς Αγώνες της Μόσχας το 1980; Σε όλες τις παραπάνω περιπτώσεις, η προπαγάνδα είναι η γλώσσα της ιδεολογίας που μάχεται. Μάχεται σημαίνει μάχη-πόλεμο, θα μπορούσε να αντιτείνει κάποιος. Αλλά η ιδεολογία μάχεται και εκτός πολέμου, καθώς και σε καιρό ειρήνης είναι σε ανταγωνισμό για εξουσία με άλλες ιδεολογίες. Ας μιλήσουμε για τη διαφήμιση. Ο λόγος της έχει τα χαρακτηριστικά της προπαγάνδας, έχει οικονομικούς χορηγούς, είναι προπαγάνδα. Δεν είναι όμως φορέας ιδεολογίας; Και αν δεν είναι, δεν είναι η τηλεόραση και τα μέσα μαζικής ενημέρωσης που υπάρχουν εξαιτίας της διαφήμισης φορείς και αγωγοί ιδεολογίας, για την ακρίβεια όπως περιγράφηκε παραπάνω; Ας δούμε μια άλλη περίπτωση. Ένα βιβλίο που μιλάει για ένα άλλο βιβλίο. Αν το πρώτο βιβλίο παράγει ιδεολογία, τι είναι το δεύτερο βιβλίο για το πρώτο, και τι παράγει το δεύτερο; Και ιδεολογία και προπαγάνδα. Και πώς «δημιουργεί» τον αναγνώστη του το δεύτερο βιβλίο; Δηλαδή κάποιο άτομο που θα διαβάσει το δεύτερο βιβλίο (που είναι για το πρώτο), τι θα αποκομίσει για το πρώτο; Θα κλείσω αυτή την ενότητα με μια μικρή ιστορία (ανέκδοτο) που συμπυκνώνει με θαυμαστό τρόπο τα όσα έχουν «ειπωθεί» μέχρι τώρα για την προπαγάνδα. Ο Αμερικανός Πρόεδρος και ο Σοβιετικός Πρόεδρος (Κάρτερ και Μπρέζνιεφ τότε που λεγόταν η ιστορία) τρέχουν σε έναν αγώνα δρόμου 100 μέτρων. Ο Κάρτερ τερματίζει πρώτος και ο Μπρέζνιεφ δεύτερος. Οι

αμερικανικές εφημερίδες παρουσιάζουν το γεγονός ως εξής: Ο μεγάλος μας πρόεδρος 1ος. Ο πρόεδρος Μπρέζνιεφ τελευταίος. Η Πράβντα το παρουσιάζει ως εξής: Ο μεγάλος μας πρόεδρος 2ος. Ο πρόεδρος Κάρτερ προτελευταίος...

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ: ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ Ή ΠΡΟΠΑΓΑΝΔΑ «ΩΣ ΠΡΟΣ»...

Θα περιγράψω ένα γεγονός που διάβασα στο βιβλίο του Ζακ Μεσρίν²⁵ *Το ένστικτο του θανάτου*. Έχοντας φυλακιστεί σε μία φυλακή υψίστης ασφαλείας στον Καναδά, ο Μεσρίν, διαβόητος ήδη για τις αποδράσεις του, οργανώνει ένα σχέδιο απόδρασης μαζί με πέντε συγκαταρούμενους του. Για να πετύχει το σχέδιό τους, ανάμεσα στα άλλα που πρέπει να κατορθώσουν, είναι να αντιγράψουν ένα κλειδί. Το κλειδί όμως βρίσκεται πάντα στα χέρια ενός φύλακα και μάλιστα για λίγες στιγμές. Όταν το χρησιμοποιεί. Ο μόνος τρόπος που έχουν για να το αντιγράψουν είναι να το παρατηρούν προσεκτικά κάτω από αντίξοες συνθήκες παρατήρησης. Δεν πρέπει να γίνουν αντιληπτοί κτλ. Αρχίζουν να παρατηρούν το κλειδί για δύο μήνες. Όταν αισθάνονται έτοιμοι, σχεδιάζουν ο καθένας χωριστά το κλειδί. Η σύμπτωση των σχεδίων είναι εντυπωσιακή, απόλυτη και σωτήρια (Μεσρίν, 1990: 162-163). Ας φανταστούμε τώρα τους ίδιους ανθρώπους να επιχειρούν την ίδια αντιγραφή δια του λόγου. Θα δραπέτευαν ποτέ; Γιατί; Γιατί η γλώσσα κατασκευάζει την πραγματικότητα που περιγράφει και δεν μπορεί να ξεφύγει από αυτό το όριο που η ίδια «βάζει» στον εαυτό της. Στην περίπτωση του παραδείγματος, το σχέδιο λειτουργεί γιατί η αντιγραφή γίνεται «εξωλογικά», παραστατικά. Στη συνέχεια, ας φανταστούμε μια ιδεολογία χωρίς γλώσσα. Δύσκολο. Ας τη φανταστούμε με γλώσσα. Τι κάνει αυτή η γλώσσα; Κατασκευάζει την πραγματικότητα που περιγράφει με σκοπό να την αλλάξει. Ήδη έχει επέμβει βίαια στην πραγματικότητα για να θυμηθούμε τον ορισμό που παρατέθηκε πιο πάνω. Ας θυμηθούμε τον Althusser. Η ιδεολογία υπάρχει δια του υποκειμένου και για το υποκείμενο. Ας δούμε ξανά τη διαδρομή της προπαγάνδας όπως περιγράφηκε Υποκείμενο εκφοράς ► προπαγάνδα ► υποκείμενο απεύθυνσης. Τι γίνεται με το υποκείμενο απεύθυνσης; Πώς συμμετέχει σε αυτή τη διαδικασία; Γίνεται το σημείο εφαρμογής της προπαγάνδας, πείθεται ή δεν πείθεται και πράττει αναλόγως. Τι έχει απογίνει η προπαγάνδα στο υποκείμενο

²⁵ Γάλλος κατοπιός που κηρύχθηκε Δημόσιος κίνδυνος Νο 1 σε δύο χώρες, τη Γαλλία και τον Καναδά. Εξοντώθηκε από τη γαλλική αστυνομία χωρίς να του δοθεί ευκαιρία να παραδοθεί το 1979.

απεύθυνσης; Ιδεολογία; Γιατί; Τι κάνει στο υποκείμενο; Το εγκαλεί. Το κρίσιμο σημείο, η στιγμή που η προπαγάνδα από φορέας ιδεολογίας πραγματώνεται ως ιδεολογία, είναι το υποκείμενο απεύθυνσης.

ΜΕΡΟΣ 2ο: ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

Τι είναι πολιτισμός;

«Μακάρι να μπορούσαμε να ορίσουμε τη λέξη πολιτισμός απλά και με σαφήνεια, ει δυνατόν όπως ορίζουμε μια ευθεία, ένα τρίγωνο, ένα χημικό σώμα» (Braudel, 2002: 51). Η λέξη «πολιτισμός» έχει γαλλική καταγωγή. Εμφανίστηκε ως νεολογισμός (civilization) τον 18ο αιώνα. Στη ρίζα της βρίσκεται η λέξη civil που σημαίνει αυτός που αναφέρεται στον πολίτη, ο αστικός, σημασίες που η λέξη διατηρεί μέχρι σήμερα. Άρχισε να χρησιμοποιείται κατ' αντιδιαστολή με τη «βαρβαρότητα» για να διαχωρίσει τους άγριους λαούς από τους πολιτισμένους. «Η γαλλική κοινωνία βλέπει με αυταρέσκεια, σ' αυτήν την καινούρια λέξη, να καθρεφτίζεται η δική της εικόνα» (Braudel, 2002: 52)²⁶. Το 1772 η λέξη φτάνει στην Αγγλία ως civilization. Την ίδια εποχή εισχωρεί χωρίς γλωσσική «αντίσταση» στη Γερμανία, με δυσκολία στην Ολλανδία, με μεγαλύτερη δυσκολία στην Ιταλία που έχει ήδη από τον Δάντη τη λέξη civilta. Στην Ελλάδα θα εισχωρήσει με τη νέα της σημασία ως «πολιτισμός» με τη βοήθεια του Α. Κοραή (1748-1833) που θα προτείνει τη λέξη ως απόδοση του «civilization» το 1804. Η αρχαία ελληνική λέξη πολιτισμός που σήμαινε διακυβέρνηση είχε προ πολλού εγκαταλειφθεί, όποτε η λέξη εγκαταστάθηκε εύκολα στη Νέα Ελληνική (Braudel, 2002: 53. Ωστόσο, η αρχική λέξη ταξιδεύοντας έχει αποκτήσει συνοδό, τη λέξη culture η οποία για ένα μεγάλο διάστημα θα σημαίνει το ίδιο και θα χρησιμοποιείται με τον ίδιο τρόπο. Η ανάγκη όμως να διαχωριστούν οι υλικές από τις ηθικές αξίες που συμπεριέχουν και οι δύο λέξεις θα οδηγήσει τελικά στη διάκριση ανάμεσά τους με τη μια να επωμίζεται τις πνευματικές αξίες, τις ευγενείς, και την άλλη να επωμίζεται τις ταπεινές, τις υλικές. Έτσι, για τις πρώτες, σε πολλές αλλά όχι σε όλες τις χώρες επιλέγεται η λέξη culture και για τις δεύτερες η λέξη civilization. Στα ελληνικά η κουλτούρα και ο πολιτισμός δεν απηχούν αυτό το διαχωρισμό καθώς η λέξη πολιτισμός συμπεριλαμβάνει υλικά και πνευματικά επιτεύγματα και η λέξη κουλτούρα έχει τη σημασία της καλλιέργειας. Οπότε αναλαμβάνουν δράση τα επίθετα: υλικός και πνευματικός πολιτισμός. Οι αγγλοσάξονες ανθρωπολόγοι θα δημιουργήσουν ένα νέο διαχωρισμό χρησιμοποιώντας τη λέξη culture όταν περιγράφουν πρωτόγονες κουλτούρες και τη λέξη civilization όταν περιγράφουν τους πολιτισμούς

²⁶ Η ματιά αυτή εξακολουθεί να ισχύει μέχρι και τις μέρες μας και δεν αφορά μόνο κοινωνίες αλλά και άτομα. Τα κέντρα/ιδρύματα πολιτισμού καλλιεργούν την ταυτότητα του πολιτισμένου ανασημασιολογημένη..

εξελιγμένων κοινωνιών (Braudel, 2002: 55). Γύρω στο 1855 εμφανίζεται η γερμανική λέξη *culturel*, ένα επίθετο που συμπεριλαμβάνει και τις δύο έννοιες. Το ίδιο κάνει στα ελληνικά το επίθετο πολιτισμικός. Μετά το 1820 η λέξη πολιτισμός/civilization τείνει να περιγράφει «το σύνολο των χαρακτηριστικών που παρουσιάζει η συλλογική ζωή μιας ομάδας ή μιας εποχής» (Braudel, 2002: 56). Επιπλέον, σύμφωνα με τον Braudel ο πολιτισμός συνδέεται μέχρι ταυτότητας με την κοινωνία. Αυτή η θεώρηση συναρτά τον πολιτισμό με το χρόνο και την ιστορία, με το χώρο και τη γεωγραφία, με την οικονομία και την ανακατανομή του χρήματος, με τις συλλογικές νοοτροπίες και την κοινωνιολογία με τη μελέτη του. Τι είναι επομένως ο πολιτισμός σύμφωνα με τον Braudel; Είναι πολιτισμοί, είναι ιστορία, είναι γεωγραφία, είναι οικονομία, είναι συλλογικός ψυχισμός, είναι κοινωνία. Από μια άποψη είναι όλα. Επικουρικός στον παραπάνω ορισμό είναι ορισμός: «Ο πολιτισμός είναι ένα δίκτυο διαθέσεων, εκτιμήσεων, αντιλήψεων και κατανοήσεων που βρήκαν την κοινή δυνατότητα του νοήματος, της απόδοσης στον καθέναν μιας θέσης στον κόσμο ή της δημιουργίας από τον καθέναν ενός δικού του κόσμου» (Nancy, 2018).

Η Στέγη Ιδρύματος Ωνάση με τα δικά της λόγια

«Η ΣΤΕΓΗ είναι το μέρος όπου ο σύγχρονος ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ συναντά την αισθητική και την επιστήμη. Εκεί όπου οι θαρραλέοι, ανήσυχοι και τολμηροί Έλληνες και διεθνείς καλλιτέχνες βρίσκουν τα μέσα να προβάλλουν τη δουλειά τους, αλλά και ένας τόπος όπου πυροδοτούνται συζητήσεις για τα σημαντικά που δεν είναι αυτονόητα. Ένα μέρος στο οποίο αμφισβητούνται τα στερεότυπα, τίθενται ερωτήματα για τη διεύρυνση του πνεύματος, την δημοκρατία, την ελευθερία και τη δικαιοσύνη με στόχο την παραγωγή πράξεων, παρεμβάσεων και ιδεών που αποσκοπούν στη διαμόρφωση μιας καλύτερης κοινωνίας. Η ΣΤΕΓΗ είναι ο χώρος όπου καλλιεργούνται διεθνείς συνεργασίες, σε μια σκηνή στην οποία τα όρια μεταξύ επιστημών, τέχνης, κοινωνίας, εκπαίδευσης και πολιτικής επανακαθορίζονται.

Το κτίριο της Στέγης φιλοξενεί θεατρικές, χορευτικές, μουσικές, κινηματογραφικές, εικαστικές και ψηφιακές παραστάσεις, αλλά η δράση και η κεντρική ιδέα της βγαίνουν στην ΑΘΗΝΑ, κατεβαίνουν στο κέντρο της πόλης, πέρα από τα οικοδομικά όρια του χώρου στη Λεωφόρο Συγγρού»²⁷. (Ίδρυμα Ωνάση, 2021)

²⁷ Σε αυτό και όλα τα παραθέματα που ακολουθούν διατηρήθηκε η γραφιστική αντιμετώπιση του κειμένου.

Η σχέση με το Ίδρυμα Ωνάση

Το Ίδρυμα Ωνάση διαχωρίζεται σε κοινωφελές και επιχειρηματικό ίδρυμα. Το επιχειρηματικό ίδρυμα δραστηριοποιείται στη ναυτιλία. Το κοινωφελές ίδρυμα δραστηριοποιείται με οδηγό ένα τρίπτυχο που έθεσε ο άνθρωπος του οποίου το όνομα μνημονεύει το ίδρυμα, ο Αριστοτέλης Ωνάσης (1906-1975). Το οδηγό-τρίπτυχο είναι: επικουρία-εξέλιξη-ανάπτυξη και, μέσω ενός «εργοστασίου» πράξεων, παρεμβάσεων και ιδεών, καταλήγει σε τρεις πυλώνες: τον πολιτισμό, την εκπαίδευση και την υγεία.. Σύμφωνα με τη διαθήκη του Α. Ωνάση, «περίπου το 40% από τα καθαρά ετήσια κέρδη του Επιχειρηματικού αξιοποιούνται από το Κοινωφελές Ίδρυμα, ενώ τα υπόλοιπα επανεπενδύονται. Η προσπάθεια, ο ιδρώτας, η σκέψη, η γνώση και η δράση του Επιχειρηματικού Ιδρύματος ενώνονται, κεφαλαιοποιούνται και, στο τέλος, διαχέονται στην κοινωνία ως παροχή, ΚΟΙΝΩΦΕΛΕΙΑ, ζωή» (Ίδρυμα Ωνάση, 2021)

Η σχέση με τη Στέγη δεν προσδιορίζεται περισσότερο και (υποθέτω) αυτό έχει να κάνει με το νομικό πλαίσιο λειτουργίας των σχηματισμών αυτών. Ωστόσο, από την έρευνα στο διαδίκτυο προέκυψε η σχέση της Στέγης με μία άλλη εταιρία, την εταιρία Αριόνα Ελλάς, από της οποίας το site παραθέτω, χωρίς περαιτέρω σχόλια:

1. Η εταιρεία λειτουργεί ένα πολιτιστικό κέντρο με την ονομασία «Στέγη Γραμμάτων και Τεχνών Ίδρυμα Ωνάση» στην διεύθυνση του Υποκαταστήματός της στην Λ. Συγγρού 107-109, Αθήνα. Η Στέγη Γραμμάτων και Τεχνών του Ιδρύματος Ωνάση είναι ένας τόπος πολιτισμού για το θέατρο, το χορό, τη μουσική, τα εικαστικά και τα γράμματα. Αποστολή της είναι η προβολή του σύγχρονου πολιτισμού, η υποστήριξη των Ελλήνων δημιουργών, η καλλιέργεια διεθνών συνεργασιών, η εκπαίδευση για τα παιδιά και η διά βίου μάθηση για ανθρώπους κάθε ηλικίας, σε ένα χώρο ανοιχτό και προσιτό σε όλους.

2. ΣΚΟΠΟΙ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΙΑΣ

Οι σκοποί της εταιρίας με στόχο το κέρδος είναι:...

Κέντρο Πολιτισμού Ίδρυμα Σταύρος Νιάρχος

Το Κέντρο Πολιτισμού Ίδρυμα Σταύρος Νιάρχος κατασκευάστηκε από το Ίδρυμα Σταύρος Νιάρχος. Ο σχεδιασμός, η κατασκευή και ο πλήρης εξοπλισμός του αποτελούν τη μεγαλύτερη μεμονωμένη δωρεά του ΙΣΝ. Με την ολοκλήρωσή του, το 2017, παραδόθηκε στην Ελληνική πολιτεία η οποία είναι πλέον ο νόμιμος ιδιοκτήτης του έργου. Σχεδιάστηκε από το αρχιτεκτονικό γραφείο Renzo Piano Building Workshop. Αυτοπεριγράφεται ως ένα πολυλειτουργικό, περιβαλλοντικά βιώσιμο κέντρο εκπαίδευσης, πολιτισμού, αθλητισμού και αναψυχής. Στις εγκαταστάσεις του στεγάζονται πλέον η Εθνική Λυρική Σκηνή και η Εθνική Βιβλιοθήκη. Με δικά του λόγια: «Το Κέντρο Πολιτισμού Ίδρυμα Σταύρος Νιάρχος κατάφερε ήδη μέσα στον πρώτο χρόνο λειτουργίας να καταστεί σημαντικός παραγωγός και προορισμός πολιτισμού. Ο προγραμματισμός του συμπεριλαμβάνει μουσική, χορό, κινηματογράφο, θέατρο, παραστατικές και πλαστικές τέχνες, λειτουργώντας συμπληρωματικά με την Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος και την Εθνική Λυρική Σκηνή. Εστιάζει στο να προσφέρει πολιτιστικές εμπειρίες, καθώς και ευκαιρίες ψυχαγωγίας και μάθησης σε άτομα όλων των ηλικιών, όπως και στο να άρει οικονομικά, κοινωνικά και άλλα εμπόδια που αποτρέπουν την πρόσβαση του κοινού στον πολιτισμό. Επιπλέον, πρόθεση είναι να δοθεί βήμα σε Έλληνες δημιουργούς, χωρίς να χαθεί η εξωστρέφεια και ο συγχρονισμός με την παγκόσμια καλλιτεχνική σκηνή». (Κέντρο Πολιτισμού Ίδρυμα Σταύρος Νιάρχος, 2021)

Το ΙΣΝ

Το Ίδρυμα μνημονεύει τον Σταύρο Νιάρχο (1909-1996), τον άνθρωπο που ανάμεσα στα άλλα «συνέλαβε τη σημασία τού να σκέφτεται και να δρα κανείς σε παγκόσμιο επίπεδο πολλά χρόνια προτού ο όρος “παγκοσμιοποίηση” αρχίσει να χρησιμοποιείται ευρέως». (Ίδρυμα Σταύρος Νιάρχος, 2021).

Είναι ένας από τους μεγαλύτερους ιδιωτικούς φιλανθρωπικούς οργανισμούς στον κόσμο και πραγματοποιεί δωρεές σε μη κερδοσκοπικούς οργανισμούς, στους τομείς της τέχνης, του πολιτισμού, της παιδείας, της υγείας του αθλητισμού και της κοινωνικής πρόνοιας. «Ενισχύει οργανισμούς και προγράμματα, παγκοσμίως, που αναμένεται να επιφέρουν αισθητά, διαχρονικά και θετικά αποτελέσματα ευρέως στην

κοινωνία και επιδεικνύουν αποτελεσματική διοίκηση και σωστή διαχείριση» (Ίδρυμα Σταύρος Νιάρχος, 2021).

Η σχέση ΙΣΝ και ΚΠΙΣΝ

Το ΙΣΝ συνεχίζει να υποστηρίζει έμπρακτα το ΚΠΙΣΝ μέχρι το 2022 με δωρεές ύψους 50 εκατομμυρίων ευρώ, ενώ παράλληλα συνεχίζει τις ανεξάρτητες κοινωφελείς δράσεις του

Ο πολιτισμός στα εξεταζόμενα Κέντρα/Ίδρύματα Πολιτισμού

Τα κέντρα/ιδρύματα πολιτισμού:

-Θεμελιώνονται σε μια μεταφορά: μεταφέρουν ως στατική μια δυναμική έννοια. Μια έννοια χρονική, την αναπαριστούν ως χωρική και υπάρχουν και κατανοούνται μέσω αυτής της μεταφοράς. Η μεν Στέγη αναφέρεται στην κουλτούρα («γραμμάτων και τεχνών»), το δε ΚΠΙΣΝ αναφέρεται στον πολιτισμό. Και οι δύο έννοιες ταυτίζονται με τον χρόνο και δη με τη μακρά διάρκεια. Οι «χωρικές μεταφορές» ως σχηματισμοί συνδέονται με την κοινωνία, την οικονομία και τις συλλογικές νοοτροπίες. Ωστόσο, η μεταφορά δεν παύει να είναι μια επέμβαση στην πραγματικότητα. Δεν θα βρεθεί, φαντάζομαι, άνθρωπος ακόμα και στο εσωτερικό των εν λόγω κέντρων/ιδρυμάτων να ισχυριστεί ότι στο εσωτερικό τους στεγάζεται όλη η κουλτούρα ή όλος ο πολιτισμός, «η πραγματικότητα» εν προκειμένω. Γιατί «η πραγματικότητα»; Γιατί για να υπάρξει κέντρο κουλτούρας ή πολιτισμού πρέπει πριν να υπάρξει η κουλτούρα ή ο πολιτισμός, η έννοια την οποία συμπεκνώνει ο προσδιοριστικός όρος «κέντρο». Πρέπει η έννοια κέντρο να απέχει χρονικά από την έννοια «πολιτισμός» ή από την έννοια «κουλτούρα» και μάλιστα να έπεται. Η δε σχέση πολιτισμού και κουλτούρας με τη μακρά χρονική διάρκεια είναι αξιωματική: δεν υπάρχει «στιγμιαίος»²⁸ πολιτισμός. Αν υπάρχει κάτι, μικρής η μεσαίας διάρκειας, είναι οι διάφοροι πολιτισμοί.

²⁸ Με όρους ιστορικού χρόνου.

-Άμεση συνέπεια της θεμελιωτικής μεταφοράς είναι η φυσικοποίηση των εξεταζόμενων σχηματισμών πολιτισμού. Ένα κέντρο ή ένα ίδρυμα πολιτισμού είναι «αυτό που είναι».

-Εφόσον δεν στεγάζουν το όλον, καθώς αυτό ούτε προοπτικά θα μπορούσε να γίνει, ούτε παρελθοντικά ισχύει, λειτουργούν συνεκδοχικά: είναι «εκεί» διεκδικώντας το μεν ένα το όλον των γραμμάτων και των τεχνών, το δε άλλο διεκδικώντας το όλον του πολιτισμού. Η «φυσικοποιημένη» αυτή εκδοχή αποτελεί επίσης μια (βίαια) επέμβαση στην πραγματικότητα. Γιατί βίαια; Γιατί δεν αναπαριστά την πραγματικότητα, αλλά την «βιάζει». Μέσω της συνεκδοχής, δημιουργείται μια δεύτερη, λειτουργική μεταφορά. Εμφανίζονται ως «κάτοπτρα» της κουλτούρας και του πολιτισμού, κάτι που ενισχύει το κύρος, την ισχύ, τη γνώμη και τις αποφάνσεις τους, ενδύοντάς τα με την αλήθεια. Ως γνωστόν, ο καθρέφτης δεν ψεύδεται γιατί ο καθρέφτης δεν μιλά. Στο εσωτερικό τους μπορεί να εκτίθεται το «αναληθές», ωστόσο είναι αληθές «αναληθές», γιατί εκτίθεται εκεί. Άμεση συνέπεια: στο εσωτερικό των σχηματισμών αυτών, ο θεατής-ακροατής-συμμέτοχος παύει να αναρωτιέται τι είναι τέχνη, ξεχνάει δηλαδή την υπαρκτική ερώτηση της τέχνης, αυτήν που μας κάνει να την αντιλαμβανόμαστε ως τέτοια, και απλά καταναλώνει τέχνη: «Εφόσον είναι εδώ» (εκεί), «είναι τέχνη, αλλά εμένα δεν μου αρέσει» ή «μου αρέσει».

-Οι σχηματισμοί αυτοί έχουν σχέση με το κράτος: ως νομικά πρόσωπα (φορείς δικαιωμάτων και υποχρεώσεων), «εγκαλούνται» από το κράτος (δικαστήρια) και τουλάχιστον έναν ΙΜΚ (νομικό), αποτελούν οι ίδιοι ΙΜΚ (πολιτιστικό), είναι υποκείμενα (εκφοράς), απευθύνονται μαζικά σε υποκείμενα και ταυτόχρονα συγκροτούν ταυτότητες (Φίλοι της Στέγης, Μέλη του ΚΠΙΣΝ, «πολιτισμένοι»)...

Γενικά είναι φορείς ιδεολογίας, και εν προκειμένω της κυρίαρχης ιδεολογίας: η Στέγη στους σκοπούς της αναφέρει ως στόχο «την παραγωγή πράξεων, παρεμβάσεων και ιδεών που αποσκοπούν στη διαμόρφωση μιας καλύτερης κοινωνίας» όπως έχει ήδη παρουσιαστεί σε προηγούμενη ενότητα, και το ΚΠΙΣΝ στο όραμά του αναφέρει «τη δημιουργία ενός δημόσιου χώρου ανοιχτού σε όλο τον κόσμο, όπου το κάθε άτομο έχει ελεύθερη πρόσβαση και συμμετοχή σε ένα πλήθος πολιτιστικών, εκπαιδευτικών, αθλητικών, ψυχαγωγικών και περιβαλλοντικών δράσεων και εκδηλώσεων». (ΚΠΙΣΝ, 2021)

-Στον τρόπο ύπαρξης και λειτουργίας τους αντανακλούν, αν όχι πραγματώνουν, μια διάσημη μεταφορά, εκείνη της βάσης και του εποικοδομήματος. Η οικονομική βάση της Στέγης είναι το Ίδρυμα Ωνάση, και του ΚΠΠΣΝ το Ίδρυμα Σταύρος Νιάρχος σε ένα «υβρίδιο» όπου το Κέντρο Πολιτισμού έχει αποδοθεί στο ελληνικό κράτος (2017) που έχει πλέον τη διαχείρισή του, υπό την οικονομική στήριξη του Ιδρύματος Σταύρος Νιάρχος (50 εκατομμύρια ευρώ μέχρι το 2022). Είναι δηλαδή συνδεδεμένα με το μεγάλο εφοπλιστικό κεφάλαιο και εξ ορισμού οφείλουν να υπηρετήσουν τους σκοπούς των ιδρυτών τους, αλλά και των διαδόχων τους στην διαχείριση των οικονομικών αυτοκρατοριών τους. Ωστόσο, ενώ οι σκοποί των δημιουργημάτων τους είναι δηλωμένοι, δεν γνωρίζουμε τίποτα για τα επιχειρηματικά σχέδια με τα οποία συνδέονται. Καθώς όμως οι επιχειρηματικές δραστηριότητες που αφορούν τη βάση των κέντρων/ιδρυμάτων έχουν αρνητικές επιπτώσεις στην οικονομική κοινωνική και πολιτική ζωή που η πολιτιστική παραγωγή και οι δραστηριότητες των κέντρων/ιδρυμάτων καλύπτουν, δικαιούμαστε αν όχι να ανησυχούμε, τουλάχιστον να αναρωτιόμαστε γι' αυτά τα σχέδια.

-Συγκροτήθηκαν και λειτουργούν υποκαθιστώντας το κράτος σε διάφορους τομείς της αρμοδιότητάς του. Έχουν εμπλοκή στη διαχείριση έργων που αφορούν την πολιτιστική κληρονομιά της Ελλάδας, όπως είναι το Αρχείο Καβάφη για τη Στέγη, και η Εθνική Βιβλιοθήκη για το ΚΠΠΣΝ. Παρεμβαίνουν στους μεγάλους πολεοδομικούς σχεδιασμούς της Αθήνας, όπως έγινε με την οικοδόμηση του ΚΠΠΣΝ στο υπό ανάπλαση παραλιακό μέτωπο της Αθήνας, ή με το Rethink Athens της Στέγης, που αφορούσε την ανάπλαση του αθηναϊκού κέντρου με την καταβύθιση της οδού Πανεπιστημίου.

Το οικονομικό περιβάλλον από το 2010, επιβαρύνοντας τις συνθήκες υποχρηματοδότησης του Πολιτισμού, επέτρεψε στα κέντρα/ιδρύματα να έχουν βαρύνοντα λόγο σε μια σειρά από τομείς όπως ο έλεγχος της καλλιτεχνικής παραγωγής μέσω της χρηματοδότησης νέων καλλιτεχνών, της παιδείας και της επιστημονικής παραγωγής μέσω υποτροφιών και χορηγήσεων, του δημόσιου χώρου με παρεμβάσεις όπως αυτές που προαναφέρθηκαν. Η προσπάθεια ελέγχου δηλώνεται ως «κοινός τόπος» σε συνέντευξη της Μαριάννας Τσόλη (ψευδώνυμο), η οποία ανήκει στο πλέγμα των συνεργατών ενός από τα δύο εξεταζόμενα κέντρα/ιδρύματα, στον Χρίστο Μάη, διδάκτορα πολιτισμικής ιστορίας και συντάκτη του site «Marginalia – σημειώσεις στο περιθώριο». Το γεγονός ότι η συνέντευξη δίνεται με ψευδώνυμο

δηλώνει επίσης έναν «έλεγχο» την φύση του οποίου αγνοούμε, αλλά είναι δεδομένο ότι υφίσταται.

« Βασικός στόχος εδώ είναι η πολιτιστική διείσδυση σε μια κοινωνία, όχι μόνο σε θεσμικό επίπεδο, αλλά στο σημείο να αγγίξει συλλογικότητες ή μεμονωμένους πολίτες. Η επιθυμία επιρροής, νομίζω, είναι κοινός τόπος και αφορά όλα τα είδη οργανισμών για τους οποίους συζητάμε» (Μάης, 2020).

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ: ΚΕΝΤΡΑ/ΙΔΡΥΜΑΤΑ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ: ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ Ή ΠΡΟΠΑΓΑΝΔΑ

Έχοντας ήδη από τον πρόλογο δηλώσει τη θέση που διερευνά (και στηρίζει) η παρούσα όσον αφορά τη σχέση ιδεολογίας-προπαγάνδας στα ιδρύματα πολιτισμού και ενόψει της τεκμηρίωσής της εδώ, θα πρέπει, πριν, να γίνει μια διευκρίνιση όσον αφορά τον προσδιορισμό *ιδρύματα* και τον προσδιορισμό *κέντρα/ιδρύματα* που έχει χρησιμοποιηθεί μέχρι τώρα. Δεν προέρχεται από αμέλεια ή σύγχυση των όρων (τουλάχιστον του γράφοντα). Οι όροι υπάρχουν στα ονόματα των σχηματισμών και διαπλέκονται στη διαδικτυακή τους ταυτότητα (site), χωρίς να διασαφηνίζεται επαρκώς η σχέση τους. «Στέγη Ιδρύματος Ωνάση» και «Κέντρο Πολιτισμού Ίδρυμα Σταύρος Νιάρχος». Και ενώ το ΚΠΠΣΝ μάς συστήθηκε έτσι ευθύς εξαρχής, η Στέγη πέρασε από κάποια επικοινωνιακά κύματα. Ξεκίνησε με «υποφωτισμένο» το όνομα Ωνάση και όταν γράφω υποφωτισμένο, δεν εννοώ ότι δεν ήταν «εκεί», αλλά στο επικοινωνιακό υλικό δεν τονιζόταν ισόποσα με τα υπόλοιπα προσδιοριστικά στοιχεία. Το στοιχείο που τονιζόταν ήταν ο προσδιορισμός «Στέγη Γραμμάτων και Τεχνών». Στη συνέχεια «φωτίστηκε» το «Ωνάσης», και αργότερα «υποφωτίστηκε» το «Γραμμάτων και Τεχνών», για να φτάσουμε στο σημερινό Στέγη Ιδρύματος Ωνάση. Αυτά αφορούν περισσότερο επικοινωνιακές (διαφημιστικές) επιλογές, ωστόσο θα πρέπει να σημειωθεί ότι οι διακυμάνσεις αυτές της Στέγης μάλλον υπήρξαν η ανταγωνιστική «απάντηση» στην πιο «καθαρή» επικοινωνιακή πρακτική του ΚΠΠΣΝ. Το γεγονός που παραμένει είναι ότι, καθώς και στις δύο περιπτώσεις το αντίστοιχο ίδρυμα είναι η οικονομική βάση, αλλά ο σχηματισμός είναι άλλος, ο γράφων προτίμησε να χρησιμοποιεί το υβριδικό «κέντρα/ιδρύματα», όπου χρειάζεται να

περιγραφούν μαζί οι σχηματισμοί. Το δεύτερο που θα πρέπει να σημειωθεί είναι ότι η οικονομική βάση και των δύο σχηματισμών, το αντίστοιχο Ίδρυμα, είναι πλέον σταθερό στο όνομα. Αυτό, δηλαδή, που πρέπει να είναι παρόν σε οποιοδήποτε πεδίο επικοινωνίας των εν λόγω σχηματισμών. Ποια όμως είναι αυτή η επικοινωνία και πώς διαρθρώνεται; Με όλους τους τρόπους: δελτία τύπου, ανακοινώσεις, άρθρα, υποβοηθούμενη δημοσιότητα (χορηγίες), social media, ηλεκτρονικά περιοδικά, εμφανίσεις στην τηλεόραση (η Στέγη διαθέτει πλέον δικό της διαδικτυακό κανάλι), παρεμβάσεις όπως αυτή του χριστουγεννιάτικου φωτισμού 2019 και η χορήγηση κατασκευής που δίνει πρόσβαση σε εμποδιζόμενα άτομα στην Ακρόπολη για τη Στέγη, ή όπως η μη κερδοσκοπική εταιρία *Athens Partnership*, με στόχο την ενίσχυση της συνεργασία δημόσιου και ιδιωτικού τομέα γύρω από δράσεις στην Αθήνα, και βασικό χορηγό το Ίδρυμα Σταύρος Νιάρχος. Τέλος, βασική επικοινωνιακή συνιστώσα είναι οι ίδιες οι δράσεις, οι εκθέσεις, τα πάρτι, οι εκδηλώσεις που πραγματοποιούνται στα κέντρα/ιδρύματα. Ακριβώς επειδή το σύνολο αυτών των πρακτικών έχει επικοινωνιακό χαρακτήρα, χορηγό, μαζική απεύθυνση, και επινοεί πραγματικότητες απευθυνόμενο στο θυμικό με όχημα το συναίσθημα, είναι δηλαδή διαφημιστικός λόγος, είναι προπαγάνδα. Ανταποκρίνεται όμως στην υπόθεση της εργασίας, εκκινεί δηλαδή ως ιδεολογία; Εκκινεί και μάλιστα ως κυρίαρχη (του κράτους). Και αυτό θα φανεί αμέσως αν επανέλθουμε στον Althusser. Τα κέντρα/ιδρύματα παράγουν πολιτιστικό προϊόν στο πεδίο της κουλτούρας και του πολιτισμού (έστω του πνευματικού): της παιδείας, της πολιτικής, των ταυτοτήτων, των γραμμάτων, των τεχνών, είναι ιδιωτικά και καθορίζονται «σε τελική ανάλυση» από την οικονομική τους βάση (το ίδρυμα εν προκειμένω). Δεχόμενοι ότι αποτελούν ΙΜΚ θα δεχθούμε ότι «καίνε» ιδεολογία. Συνεπώς η γλώσσα τους είναι η προπαγάνδα.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Επανερχόμενος στο έναυσμα/ερώτημα της εργασίας «σοφότερος κατά μία εργασία», αντιλαμβάνομαι ότι το είχα θέσει λάθος με δύο τρόπους. Ο πρώτος: το είχα θέσει ως εάν να υπήρχε μια αλήθεια η οποία «ήταν εκεί», ίδια για κάθε ανάγνωση, και ήταν ζήτημα αναγνωστικής ικανότητας ή επάρκειας το να έρθει στο φως, ίδια για κάθε αναγνώστη. Ο δεύτερος: το είχα θέσει «προσανατολισμένο» προς τον συγγραφέα. Θα

έπρεπε να το είχα θέσει «προσανατολισμένο» προς τον αναγνώστη. Συνεπώς, το νέο ερώτημα θα έπρεπε να ενσωματώσει αυτή τη νέα γνώση. Το θέτω ξανά υπό αυτό το πρίσμα. «Πώς λειτούργησε για μένα το συγκεκριμένο τέλος του μυθιστορήματος;» και, επικουρικά, «τι πιστεύω εγώ γι' αυτό τώρα;» Εδώ εντοπίζεται και ένα ζήτημα χρόνου, που μέχρι στιγμής δεν έχει «φωτιστεί». «Τότε» πίστευα ότι πρόκειται για προπαγάνδα. Τώρα, που έχω πράξει βάσει αυτής της «τότε» πεποίθησης (απόδειξη αυτή η εργασία), περί τίνος πρόκειται; Θα δώσω δύο ακόμα παραδείγματα στα οποία θα μπορούσε κανείς να απαντήσει το ίδιο που θα απαντούσε στην ερώτηση που μόλις έκανα. Υπάρχει μια πολύ γνωστή η φωτογραφία, που «τραβήχτηκε» πριν από 53 χρόνια από τον Αμερικανό φωτογράφο Έντι Άνταμς και «άλλαξε το πρόσωπο του πολέμου» στο Βιετνάμ. Είναι η φωτογραφία της στιγμής της εκτέλεσης του Νοτιοβιετναμέζου κομμουνιστή Νγκουιέν Βαν Λεμ από τον στρατηγό Νγκουιέν Νγκοκ Λόαν, αρχηγό της αστυνομίας του Νοτίου Βιετνάμ. Οι αντιδράσεις που γέννησε η φωτογραφία συνοψίστηκαν πιο πάνω μεταφορικά. Η φωτογραφία ανακηρύχθηκε φωτογραφία της χρονιάς και βραβεύτηκε με βραβείο Πούλιτζερ. Ως ντοκουμέντο. Αφήνω το ερώτημα «πώς» λειτούργησε για τους «θεατές» της η φωτογραφία, θεωρώντας την απάντηση αυτονόητη. Στα χρόνια που ακολούθησαν, ο ίδιος ο φωτογράφος δήλωνε μετανιωμένος για τη φωτογραφία. Μέχρι το θάνατό του το 2004, είχε πει πολλές φορές ότι η φωτογραφία ήταν η «μισή αλήθεια». Δήλωνε επιπλέον ότι «ο στρατηγός σκότωσε τον Βιετκόνγκ και εγώ με την κάμερά μου τον στρατηγό» (TA NEA, 2018). Στο παράδειγμα συνυπάρχουν ως ερωτήματα και οι δύο παράμετροι που στην εργασία κρίθηκαν κρίσιμες για την «αλήθεια» της θέσης που παρουσιάζει. Ιδεολογία/προπαγάνδα για ποιον; Και πότε; Και επιπλέον, πότε το προηγούμενο «πότε» «είναι» κάτι; Ένα ανάλογο δεύτερο παράδειγμα αφορά το συγκρότημα *Pink Floyd* και το μουσικό τους άλμπουμ *The Wall* (1980). Σύμφωνα με τους ίδιους τους καλλιτέχνες, το στοιχείο που έδωσε και το όνομά του στο άλμπουμ, ο τοίχος, ήταν «εκεί» για να συμβολίσει/(αναπαραστήσει) τη μοναξιά, το τραύμα, την αποξένωση από το κοινό. Ήταν ο φόβος του καλλιτέχνη απέναντι στο κοινό. Ο δίσκος είχε μεγάλη απήχηση (έγινε το διπλό άλμπουμ με τις περισσότερες πωλήσεις στην ιστορία της μουσικής) και, για χρόνια, στις συναυλίες του συγκροτήματος «χτιζόταν» ένας τοίχος από φελιζόλ που γκρεμιζόταν στο τέλος τους.

Το 1990, ένα χρόνο μετά την πτώση του Τείχους (1989), έδωσαν μια μεγάλη συναυλία στο Βερολίνο επαναλαμβάνοντας το επικοινωνιακό τρικ της πτώσης ενός

τεχνητού τοίχου των διαστάσεων που επέβαλαν η στιγμή και ο τόπος (Πρωινή, 2021). Από τοίχος το 1980, ένα διαφημιστικό/«προπαγανδιστικό» μέσο πραγματώθηκε ως Τείχος για να «γκρεμιστεί», και η πτώση του να γίνει ένα ιδεολογικό σύμβολο της πτώσης ενός πολύ πραγματικού «συμβόλου». Τι είχε μεσολαβήσει; Ποια ήταν η κοινωνική κίνηση; Συγκρότημα ► μια μεταφορά²⁹ σε άλλα συμφραζόμενα, μια βίαια επέμβαση στην πραγματικότητα που το ίδιο το συγκρότημα είχε θέσει ► και υποκείμενα απεύθυνσης (μάζες). Και χρόνος. Ο ίδιος χρόνος που γίνεται χώρος στα ιδρύματα/κέντρα πολιτισμού, που θεμελιώνονται πάνω σε αυτή τη μεταφορά, η οποία δεν χρειάστηκε καν ιστορικό χρόνο για περιπέσει σε «λήθη». Έτσι, «απαλλαγμένα» από μία υπαρκτική συνθήκη (την οικονομική τους «βάση» που δεν «επικρατεί» στην περιγραφή τους) και μία συντακτική (τη μεταφορά που επίσης δεν «επικρατεί»), τα συγκεκριμένα, αλλά και γενικά τα κέντρα πολιτισμού, μπορούν να συνεχίζουν στο διηνεκές ως στοιχεία του εποικοδομήματος ή ως χώροι «λατρείας του αναληθούς» (Νίτσε, 2010: 118), δηλαδή της τέχνης που αποτελεί και έναν από τους πιο προβαλλόμενους λόγους της ύπαρξής τους.

Όσον αφορά το ύφος της εργασίας, η «παρέκκλιση» από το αποδεκτό (και ζητούμενο) ακαδημαϊκό ύφος ήταν συνειδητή και σχεδόν «υποχρεωτική», καθώς ως μορφή είναι συνεπής με το περιεχόμενό της (το πλήρης επομένως αποκλείεται εξ ορισμού).

Θα κλείσω την εργασία όπως την άρχισα, με ένα απόσπασμα που αποτελεί εδώ και χρόνια πηγή νοήματος για μένα (και όχι ταύτισης με τον συγγραφέα του όπως πιθανόν να υποβάλει ο πρωτοπρόσωπος λόγος):

«Ο χρόνος είναι η ουσία από την οποία φτιάχνω. Ο χρόνος είναι ένα ποτάμι που με μεταφέρει μακριά, αλλά εγώ είμαι το ποτάμι · είναι μια τίγρη που με μπερδεύει, αλλά εγώ είμαι η τίγρη · είναι μια φωτιά που με καταναλώνει, αλλά εγώ είμαι η φωτιά. Ο κόσμος, δυστυχώς, είναι αληθινός, εγώ, δυστυχώς, είμαι ο Μπόρχες».

²⁹ Το λεκτικό σχήμα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Austin, J.L., (1976), *How To Do Things with words*, Oxford University Press
- Barthes, R., (1988), «Ο θάνατος του συγγραφέα», στο *Εικόνα- Μουσική- Κείμενο*, επιμ. Λουκάς Ρινόπουλος, (μτφ. Γιώργος Σπανός), 137-143, Αθήνα: Πλέθρον
- Barthes, R., (1991), *Mythologies* (trans. Annette Lavers), New York: The Noonday Press
- Bernays, E., (2015), *Προπαγάνδα*, (μτφ. Δημήτρης Ταννής), Αθήνα: Νεφέλη
- Borges, J.L., (1944-47), *A New Refutation of Time* [online], [διαθέσιμο στο <https://www.gwern.net/docs/borges/1947-borges-anewrefutationoftime.pdf>]
- Braudel, F., (2002), *Γραμματική των Πολιτισμών*, (μτφ. Άρης Αλεξάκης), Αθήνα: ΜΙΕΤ
- Eagleton, T., (1991), *Ideology an introduction*, London: Verso
- Haywood, A., (2007), *Πολιτικές Ιδεολογίες*, (επιμ. Νίκος Μαραντζίδης, μτφ. Χαρίδημος Κουτρής), Αθήνα: Επίκεντρο
- Nancy, J.L., (2018), «Πολιτική και το Πολιτικό» (μτφ. Έλ. Ψυλλάκου), Εφημερίδα *Η Αυγή* [online], [διαθέσιμο στο https://www.avgi.gr/politiki/268681_politiki-kai-politiko], [τελευταία πρόσβαση 26/02/2021]
- White, D., (2019), *Cold Warriors: Writers Who Waged The Literary Cold War*, New York: Custom House Books
- Αλτουσέρ, Λ., (1999), *Θέσεις*, (μετάφραση Ξενοφών Γιαταγάνας), 69-121, Αθήνα: Θεμέλιο
- Αριόνα Ελλάς (2021), *Σκοποί Εταιρίας*, διαθέσιμο στο http://www.ariona.gr/?page_id=34 [τελευταία πρόσβαση 26/02/2021]
- Γκράμισι, Α., (1972), *Οι Διανοούμενοι* (τ. α'), (μτφ. Θάνος Χ. Παπαδόπουλος), Αθήνα: Στοχαστής
- Δοξιάδης, Κ., (1988), «Foucault, ιδεολογία, επικοινωνία», στο *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών* [online], Τομ. 71, 18-43, [διαθέσιμο στο <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/ekke/article/view/7407>] [τελευταία επίσκεψη 26/02/2021]
- Δοξιάδης, Κ., (2016), *Προπαγάνδα*, Αθήνα: Νήσος

Εφημερίδα *ΠΡΩΙΝΗ* [online], (2021), «7 Φεβρουαρίου 1980: Ο δίσκος “The Wall” των Pink Floyd σπάζει...», [διαθέσιμο στο <https://www.proininews.gr/7-fevroyariou-1980-o-diskos-the-wall-ton-pink-floyd-spazei/>] [τελευταία επίσκεψη 26/2/2021]

Εφημερίδα *ΤΑ ΝΕΑ* [online], (2018), «Η φωτογραφία που άλλαξε το πρόσωπο του πολέμου στο Βιετνάμ», [διαθέσιμο στο <https://www.tanea.gr/2018/01/31/world/i-fwtografia-poy-allakse-to-proswpo-toy-polemoy-sto-bietnam/>] [τελευταία επίσκεψη 26/2/2021]

Ηλιού, Η., (1980), *Αριστοτέλης, Ρητορική* (α' και β' τόμος), Αθήνα: Δαίδαλος (Ζαχαρόπουλος Ι.)

Ίδρυμα Σταύρος Νιάρχος (2021), *Ίδρυτής*, διαθέσιμο στο <https://www.snf.org/el/isn/idrytis/> [τελευταία πρόσβαση 26/02/2021]

Ίδρυμα Σταύρος Νιάρχος (2021), *Ιστορία & Σκοπός*, διαθέσιμο στο <https://www.snf.org/el/isn/istoria-skopos/> [τελευταία πρόσβαση 26/02/2021]

Ίδρυμα Ωνάση (2021), *Επιχειρηματικό Ίδρυμα*, διαθέσιμο στο <https://www.onassis.org/el/foundation/onassis-business-foundation> [τελευταία πρόσβαση 26/02/2021]

Ίδρυμα Ωνάση (2021), *Στέγη*, διαθέσιμο στο <https://www.onassis.org/el/onassis-stegi/stegi> [τελευταία πρόσβαση 26/02/2021]

Κέντρο Πολιτισμού Ίδρυμα Σταύρος Νιάρχος (2021), *Όραμα*, διαθέσιμο στο <https://www.snfcc.org/orama/2814> [τελευταία πρόσβαση 26/02/2021]

Κέντρο Πολιτισμού Ίδρυμα Σταύρος Νιάρχος (2021), *Πολιτισμός*, διαθέσιμο στο <https://www.snfcc.org/kpism/drastiriotita/politismos> [τελευταία πρόσβαση 26/02/2021]

Λιαλιούτη, Ζ., (2019), *Ο «άλλος» Ψυχρός Πόλεμος - Η αμερικανική πολιτιστική διπλωματία στην Ελλάδα, 1953-1973*, Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης

Μάης, Χρ. (2020), «Συνέντευξη από την άλλη πλευρά του “τείχους”: τα ιδρύματα “από μέσα”», *Marginalia* [online] [διαθέσιμο στο

<https://marginalia.gr/arthro/synenteyxi-apo-tin-alli-pleyra-toy-teichoys-ta-idrymata-apo-mesa/>], [τελευταία πρόσβαση 26/2/2021]

Μαρξ, Κ., (2010), *Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας*, (μτφ. Χρήστος Μπαλωμένος), Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή

Μαρξ, Κ., Έγκελς, Φρ., (1997), *Η Γερμανική Ιδεολογία* (Τ. Α'), (επίμ.-μτφ. Κ. Φιλίνη), Αθήνα: Gutenberg

Μεσρίν, Ζ., *Το ένστικτο του θανάτου*, (μτφ. Τ. Χρονοπούλου), Αθήνα: Ελεύθερος Τύπος

Νίτσε, Φ., (2004), *Η Χαρούμενη Επιστήμη* (μτφ. Ζήσης Σαρίκας), Θεσσαλονίκη:
Νησίδες

Όργουελ, Τζ., (1978), *1984: Ο Μεγάλος Αδελφός*, (μετάφραση Νίνα Μπάρτη),
Αθήνα: Κάκτος

Φουκώ, Μ., (1991), *Η Μικροφυσική της Εξουσίας*, (μετάφραση-σχόλια Λίλα
Τρουλινού), Αθήνα: Ύψιλον